

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Rahel Ariel Kaur

**NIHE RIIMIPOEETIKAS: BETTI ALVERI VARANE JA
HILINE LUULE**

Magistritöö

Juhendajad: Rebekka Lotman PhD;

Mart Velsker, PhD

Tartu 2025

Autorideklaratsioon

Olen magistritöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõtteliste seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Rahel Ariel Kaur

25.05.2025

Annotatsioon

Betti Alveri riimipoeetika on nõtkelt mitmetahuline. Luulekogudes „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões” kerkib esile poetessi rikas riimikasutus, mis avaldub nii semantilises tundlikkuses, vormilises täpsuses kui ka riimi erinevate funktsioonide oskuslikus rakendamises. Magistritöö täidab kolme põhilist eesmärki: 1) anda võrdlev-statistilise analüüsi abil ülevaade uudisluulekogudes esinevate riimide formaalsetest tunnustest ja kogutud tulemusi tõlgendada; 2) asetada Betti Alveri riimipoeetika varasemate ja hilisemate riimipraktikate konteksti ja 3) analüüsida terviklikuma poeetilise pildi loomiseks mainitud Betti Alveri uudisluulekogude riime struktuuril-semantilise analüüsi kaudu.

Magistritöö teoreetiline osa annab lühikese ülevaate eesti luule riimiuurimise ajaloost ning luulekogude „Tolm ja tuli” ja „Korallid Emajões” riimialasest retseptsioonist. Samuti kirjeldatakse riimi omadusi, mida on illustreeritud luulenäidetega Betti Alveri loomingust. Lisaks on põgusalt avatud riimide struktuuril-semantilise analüüsi teoreetiline raamistik. Teises osas esitatakse eestikeelse riimi foneemilise ja prosoodilise struktuuri uurimise metodoloogial põhineva statistilise analüüsi kvantitatiivseid andmeid, samuti käsitletakse siin riimide jagunemist liht- ja liitriimideks ning silbiarvu põhjal ning ka riimi asendit luuletuses. Tulemuste tähendust avatakse Betti Alveri riimipoeetika kontekstis. Kolmandas osas asetatakse statistilise analüüsi tulemusel kogutud andmed vaadeldud teostest varasemate ja hilisemate riimipraktikate konteksti. Neljas osa keskendub riimide struktuuril-semantilisele kvalitatiivsele analüüsile. Viimase osa moodustab kokkuvõte.

Märksõnad: riim, riimianalüüs, Betti Alver, „Tolm ja tuli”, „Korallid Emajões”

Sisukord

Sissejuhatus.....	6
1. Riimiküsimus eesti luules	9
1.1. Luulekogude „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões” riimialane retseptioon.....	9
1.2. Riimidefinitioonist	11
1.3. Riimiklassifikatsioonid	13
1.4. Riimi osad ja foneemikoostis.....	14
1.5. Riimi prosoodilised tüübid.....	15
1.6. Riimide jagunemine silbiarvu järgi ning liht- ja liitriimilisus	16
1.7. Riimi asend stroofis	17
1.8. Riimisemantika	18
2. Luulekogude „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões” riimiparameetrite statistika ja analüüs 22	
2.1. Riimistatistika valimid.....	22
2.2. Riimide foneemilised vastavused	23
2.3. Riimide prosoodiline struktuur	26
2.4. Riimide jagunemine silbiarvu järgi.....	28
2.5. Liht- ja liitriimilisus	29
2.6. Riimide asend	30
2.7. Eri tüüpide rõhkude jaotus riimiüksustes.....	32
3. Betti Alveri riimipoetika varasemate ja hilisemate riimipraktikate kontekstis	34
4. Riimsõnade semantikast luulekogudes „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões”	37
4.1. Riimsõnade tähendus luuletuste struktuuris	37

4.1.1. Negatiivse konnotatsiooniga riimsõnad.....	39
4.2. Luulekogusid „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões” raamistavate luuletuste riimisemantika	44
Kokkuvõte.....	51
Kirjandus.....	55
Summary	58

Sissejuhatus

Betti Alver on eesti luulemaastikul tuntud vormimeistrina, seda nii tõlke- kui ka luuleloomingu – puhtad riimid, laitmatu vorm ja erakordne keeleline selgus helisevad kaasa kõigis luuletaja teostes. Poetessi eluajal ilmus kokku viis luulekogu: „Tolm ja tuli” (1936) ja „Korallid Emajões” (1986) põhinevad täienisti uuel loomingu – avaldatud luuletused olid varasemalt ilmunud vaid Loomingu veergudel – ning osaliselt uusloomingu sisaldavad valikkogud „Tähetund” (1966), „Eluhelbed” (1971) ja „Lendav linn” (1979). 1943. aastal koostatud „Elupuu” keeruliste aegade tõttu trükki ei jõudnud. Nii võiks autori loomingu mõtteliselt kolmeks osaks jagada. 1930ndate luulest leiame kinnisvorme ja klassikalisi riimiskeeme, stroofid on ranged ja puhtad; 1940ndad on sillaks varasema ja hilisema luule vahel: poetikasse sugeneb teatav rahvuslik hoiak, samuti asub Alver katsetama lühemate ja pikemate värssidega; 1960ndateks on vorm plastilisem ja mängulisem, keeleline dünaamika astub kooskõlla luuletuste eripärase liigendamisega. Kõiki neid perioode ja erinevaid tendentse ühendab aga pidev kõrgendatud vormiteadlikkus ja riimimeisterlikkus.

Magistritöö algmaterjaliks on Betti Alveri esimene ja viimane kogu, „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões”. Taoline valim võimaldab vaadelda muutusi riimipoetikas võimalikult pika perioodi vältel. Samuti mõjutas algmaterjali valikut tõsiasi, et kaks valimisse kuuluvat teost on Alveri ainsad täielikult uusloomingu sisaldavad luulekogud (Süvalep 2018: 551).

Võrdlus põhineb Betti Alveri debüüt- ja viimase luulekogu riimide formaalsete tunnuste statistilisel analüüsil, kus vaatluse all on riimide foneetiline ja prosoodiline koostis, asend stroofis kui ka riimsõnade silbiarv. Eraldi käsitletakse riimide semantikat, ehk seda, milliseid sõnu ja/või sõnaosi Alver riimipositsioonis kasutanud on ning kuidas need tähendusloomes osalevad. Magistritöö annab ülevaate Alveri riimipoetikast, panustades nii sellealasesse uurimusse.

Magistritööga otsin vastuseid kolmele põhilisele uurimisküsimusele:

- 1) Milline on Betti Alveri luule riimipoeetika? Kas ja kuidas see erineb Alveri esimeses ja viimases luulekogus?
- 2) Kuidas asetub Alveri riimikasutus varasemate riimipraktikate konteksti?
- 3) Kuidas toimivad riimipositsioonile asetatud sõnad semantilisel tasandil? Kas varasema ja hilisema perioodi luules on nende tähenduslik funktsioon sarnane?

Töö on liigendatud neljaks suuremaks peatükiks. Esimeses peatükis avan lühidalt eesti luule riimidefinitiooni kujunemise ajalugu, luulekogude „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões” riimialast retseptiooni ning riimide semantilise analüüsi teooriat. Teises peatükis annan ülevaate Betti Alveri kahe uudisluulekogu lõppriimide formaalsete tunnuste koondamiseks läbi viidud statistilisest analüüsist ning avan ja tõlgendan leitud tulemusi. Kolmandas peatükis asetan Alveri lõppriimipoeetika temast varasemate ja hilisemate autorite riimipraktikate konteksti. Neljandas peatükis lähenen Alveri riimidele struktuurilise-semantilise analüüsi kaudu.

Metodoloogia ja allikad

Riimianalüüs põhineb ühest küljest Jaak Põldmäe põhjalikul käsitlusel, kes töötas esimesena oma värsiõpetuses (Põldmäe 1978) välja süsteemse riimisõnavara ja klassifitseeris riimid eri tunnuste abil. Teisalt lähtutakse Maria-Kristiina Lotmani ja Rebekka Lotmani (2024) Keeles ja Kirjanduses ilmunud artiklis „Riim eesti poeetilises kultuuris” välja arendatud eestikeelse riimi formaalse struktuuri uurimise metodoloogial, mida olen täiendanud riimide asendi ja silbiarvu järgi jagunemise analüüsiga. Uurimuse meetodiks on võrdlev-statistiline poeetikaanalüüs, mis kombineerib kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid vaatenurki. Riimide formaalsel analüüsil olen kasutanud esmalt arvandmeid, uurimisparameetriteks on:

- 1) riimide asend;
- 2) riimide prosoodiline struktuur;
- 3) eri tüüpide rõhkude jaotus riimiüksustes;
- 4) riimide foneemilised vastavused;
- 5) riimide jagunemine silbiarvu järgi;
- 6) riimsõnade sõnapiirid.

Statistilisi andmeid on seejärel võrdlevalt analüüsitud esmalt Betti Alveri kahe loomeperioodi lõikes, viimases peatükis on poetessi riimipraktikad paigutatud laiemasse eesti riimipoeetika konteksti, kõrvutades uurimistulemusi varasemate uuringute järeldustega.

Teoreetilises peatükis on töö kontekstis relevantsete riimi omaduste avamisel suuresti tuginetud Jaak Põldmäe 1978. aastal ilmunud monograafiale „Eesti värsiõpetus” (Põldmäe 1978). Riimiküsimuse lähiajalugu ja selle käigus välja pakutud eesti riimi definitsioone on kajastatud Valmar Adamsi (1925), Paul Maantee (1959), Harald Rajametsa (1959), Udo Otsuse (1969) ning Mart Mägra (1971a; 1971b) riimiuuringuste olulisemaid punkte avades. Riimide semantilises analüüsis tuginetakse strukturalistlikule lähenemisele, lähtudes arusaamast, et riimsõnade tähendusloome mõjutab luuletust tervikuna, ennekõike ongi mõjusad just riimipositsioonile valitud sõnad: „[R]iim paljastab paljud tavalises keelekasutuses semantiliselt neutraalsed sõnapiirid ja muudab nad tähendust eristavateks tunnusteks, koormab nad informatsiooni ja tähendusega. See seletab riimuvate sõnade suuremat tähenduslikku konstrueeritust,” (Lotman 2006: 216–217). Teose seisukohalt on oluline, kas riimidena esinevad tähenduslikult laetud lekseemid, mis rõhutavad luuletuse verbaalset sõnumit, või pigem riimitakse sõnaosi, korrastades primaarset vormiliselt teksti.

Nagu öeldud, on töö allikateks kaks Betti Alveri luulekogu, „Tolm ja tuli” ja „Korallid Emajões”, mida lahutab teineteisest pool sajandit. Töös on luuletustele viitamiseks läbivalt kasutatud koondkogu „Koguja” 2018. aastal ilmunud kolmandat trükki. „Kogujas” on säilitatud luulekogude algne struktuur. Analüüsimaterjaliks on pea kõik nendes raamatutes ilmunud luuletused: „Tolm ja tuli” on valimis esindatud tervikuna – analüüsitud on 62 luuletust, mis koosnevad 1024 värsireast; raamatust „Korallid Emajões” kuulub valimisse 32 luuletust, mis koosnevad 1014 värsireast. Valimist on välja jäetud kogus „Korallid Emajões” ilmunud luuletus „Kotuse lill”, kuna proosalik vorm ei vasta seatud analüüsiparameetritele.

1. Riimiküsimus eesti luules

1.1. Luulekogude „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões” riimialane retseptsioon

Mõlemad Betti Alveri luulekogud, nii „Tolm ja tuli” kui ka „Korallid Emajões” on saanud positiivse retseptsiooni osaliseks. Eesti üks põhilisemaid Alveri-uurijaid, Karl Muru, kirjeldab „Tolmu ja tule” olulisust värsikultuuri arengus: „Värsi sellist kõlavust koos täieliku keelelise puhtusega, voolavusega ja sõnastusliku loomulikkusega enne seda kogu eesti lüürika kuigivõrd ei tundnud” (Muru 2001: 38). Positiivne oli ka omaaegne vastukaja: „Tolmu ja tule” retseptsioonis leiavad sagedat mainimist keeleline erudeeritus, heliline kõla ja range vorm, mis säilitab seejuures oma mängulisuse, ent samas heideti poetessile ette liialt ranget riimikasutust ja sisu ning vormi vahel valitsevat dissonantsi.

Valmar Adams (1937: 50) tervitab Üliõpilaslehes ilmunud arvustuses „Rõõm ühest värsikogust” „Tolmu ja tule” ilmumise puhul uut „taidurlikku meistrit” eesti luules. Adams leiab, et Alveri luulet tuleks käsitleda formalistlikult, sest ainese meisterliku käsitlemise kõrval on luuletaja keeleoskus ja värsitehniline võimekus imetlusväärsemadki. Ta kiidab Alveri ridade sulgkergust, rütmilist värssi, ootamatuid riime, selget süntaksit ning stilistiliste võtete oskuslikku kasutamist. Küll aga heidab Adams Alverile ette puristlikku riimikasutust – üllatusriimid on huvitavad, ent poetess ei mõistvat uusriimide tarvilikkust ning tarvitab liialt jäigalt vaid täisriime, mille „paratamatuks tagajärjeks on riimimänglemine (mis lüürikat kergesti alandab epigrammitsemiseks), kalambuuritamine ebaloomulikkude liitriimidega, suur hulk tarbetuid võõrsõnu riimikohtadel ja luulesisu maitsmist häirivad trummilöögid veel säilinud grammatiliselt-heterogeense riimitagavara „sisseriimimisega” me riimistikku” (samas).

Ka Boris Taggol (1938: 467) leidub kriitikat – Varamus ilmunud artiklis „Eesti luule arenemise teid” kirjutab ta, et Alveri [„Tolmu ja tule” aegset – *autori täiendus, R.A.K*] nauditavat luulet häirib üks vormiline eksimus: rütm ei vasta luuletuste sisule. Kergema sisuga poeemid selle all ei kannata, ent lühikesed read ja hüplik rütm ei sobi kokku tõsisema sisuga luuletustega (Kaur 2023: 28). Ka Aleksander Aspel (1937) kritiseerib „Tolmu ja tule” riimipoetikat:

Lisaks jätab see [riimikasutus, *autori täiendus*, R.A.K.] stiili midagi rasket, mis ei lase poeetilisel lennul saavutada neid kõrgusi, milleni ta igatseb. Sellega on ühenduses ka kohati häiriv riimide kõlaline raskus. On riime, nagu „sapp — etapp”, või „sapp — papp”, „pakku — prakku”, „kokk — nokk”, mis taovad ja panevad tundeid protestima. Koos teiste liiga karjivate toonidega rikuivad sellised kõlad muidu nii kauni soneti „Meistrile” alguse.

Üldiselt väga positiivselt vastu võetud debüüdis sattub kriitika alla just vorm ja riimikasutus.

Vormimuutuseid hilisema ja varasema luule vahel kirjeldab Karl Muru (2001: 57), kes sedastab „Luuleseletamises”: „uue otsimine, vormi ja vaatenurkade muutumine põhihoiakute püsides on kindlasti Betti Alveri loomingu seaduspärasusi”, lisades, et 30ndate lõpus taandub Alveri luules poeetiline kõrgstiil, ent kunstiline tundlikkus ja stiililine täpsus jäävad püsima (Muru 2001: 57). Ele Süvalep kiidab „Koralle Emajões” sarnaste omaduste alusel: „Ülekaalukas osa luulekogust näitab B. Alveri kaheksakümnendate aastate luule klassikalist lihtsust, selgust, vormitäpsust” (Süvalep 1987: 5). Kajar Pruul nimetab „Koralle Emajões” kaasaegse kirjanduse tipuks ning võrdleb poetessi veendumust „inimliku-jumaliku alge üleolekus” ja luuletustesisest konfliktsust „Tolmu ja tule”-aegse jõulisusega, jätkuv tundetäpsus kulmineerub uues kogus aga vähemate sõnade abil (Pruul 1987: 541). Hasso Krull peab Alveri luulet tundetäpseks ja selgepiiriliseks ning tõstab esile vormilised muutused ja sõnasäästlikkuse, ent rõhutab seejuures, et „[k]unagised klassitsistlikud sümmeetrilised stroofid ei sulanud üles, vaid üksnes tükeldusid nüüdseteks gootiliselt ebasümmeetrilisteks. Tulevased äärmused instrumentatsioonis olid seejuures eos juba arbujate ajal” (Krull 1986: 87–89).

Karl Muru märgib „Koralle Emajões” iseloomustades samuti ära lühema vormi ning sõnastuse hoolika liigendamise, mille abil on rõhutatud pause ja väiksemate reaüksuste tähenduslikku kaalu. Graafiliselt mõjub taoline liigendus tema hinnangul rahutumalt kui „Tolmu ja tule” pikad ja kaalukad read, ent seejuures on säilinud rütmiline täpsus, isegi, kui luuletused kohati vabavärsile lähenevad. Heaks taoliseks näiteks on Muru järgi luuletus „*Vanitas Vanitatum*”, mis perioodikast luulekogusse jõudes suured muutused läbi tegi – algsed pikemad, riimipaaridega lõppevad värsiread on kogus moondunud hüplikeks, eri tasanditele paigutatud lühemateks ridadeks. Samuti toob Muru välja, et enam ei ole eelduseks nõnda range riimilisus – riimid pole nõnda täpsed või esinevad ebakorrapäraselt. (Muru 2003: 211–217)

1.2. Riimidefinitsoonist

Riimiküsimus on olnud eesti luule puhul aktuaalne alates esimesest eesti poetikale pühendatud artiklist, riimikäsitlusele pani aluse Peter Heinrich von Frey 19. sajandi algusel kirjutatud käsitlus „Ueber die Ehstnische Poesie” („Eesti luulest”) (1813). Ta leiab artiklis, et eestlaste armastus lüürilise luule vastu võib päädida ebapuhaste riimide või lausa blankvärsiga leppimisega (Kaur *s.d.*). Kuni Teise maailmasõjani diskuteeriti ennekõike selle üle, milline on õige riim, vaieldes riimipuhtuse ja irdriimide üle – tegu oli peamiselt normatiivsete käsitlustega.¹

Alates 1960ndate lõpust hakkavad erinevad autorid riimikäsitlusi süstematiseerima, nähtusele liginetakse deskriptiivselt. Paul Maantee avab diskussiooni 1959. aastal Loomingus ilmunud artikliga „Riimist”. Ta nimetab riimi „kesk ja uusaegse poeesia kõige ilmsemaks välistunnuseks” ning kritiseerib enda kaasaegsete pealiskaudset lähenemist, kusjuures varasemad käsitlused on tema hinnangul kas „raskesti kättesaadavad või ehitatud tänapäevale täiesti vastuvõetamatuile aluseile” (Maantee 1959: 445). Suurimate probleemidena näeb Maantee toonases riimikäsitluses 1) riimi ja lõppriimi mõiste segamist; 2) proosa ja värssi riimi funktsioonide ühtearvamist; 3) riimi eksklusiivselt värssiomaseks nähtuseks pidamist ja 4) riimi värssi rütmilise organiseerimise funktsiooni meelevaldset rõhutamist (samas: 448). Neid puuduseid arvestades jõuab ta järgmise riimidefinitsoonini: „Riim on ilukirjandusliku stiili võte, mis seisab sama- või sarnasekõlaliste ja tähenduse poolest võimalikult erinevate sõnade kunstikavatsuslikus kordamises kindlatel rütmilistel distantidel” (samas: 450).

Maantee juhib tähelepanu riimi asendile värssis – senised lõppriimikesksed definitioonid jätavad välja algus- ja siseriimid (Maantee 1959: 446). Kui kuni tema käsitluseni kuulusid riimidefinitiooni alla foneetiliselt ja/või prosoodiliselt sarnased lõppriimid, siis Paul Maantee märgib esmakordselt ka riimsõnade semantilist aspekti (M-K. Lotman, R. Lotman 2024: 610). Ta kritiseerib riimsõnade semantilise aspekti kõrvalejätmist varasemates definitioonides ning toob välja, et selle järgi kuuluvad riimide alla ka pelgad häälikute kokkukõlad, kui need peaksid värsside lõppu jääma. Maantee jõuab järeldusele, et „riimida saab siiski ainult sõnu, mitte

¹ Vaata selle kohta pikemalt M-K. Lotman, R. Lotman 2024.

häälikuid” (Maantee 1959: 448). Talle vastandub hiljem Jaak Põldmäe, kes sedastab, et riimiks tuleks lugeda siiski kõiki foneemikordusi, mida luuletajad riimina kasutavad (Põldmäe 2002: 255).

Arutelu jätkab 1959. aastal Harald Rajametsa Loomingus ilmunud artikliga „Mõningaid märkusi riimi kohta”. Rajamets toob sarnaselt Paul Maanteele välja seniste süstemaatiliste vaatluste puudumise ning lisab, et kuigi Maantee (ega tema enese) kirjutis ei pretendeeri täielikkusele, siis pakub ta siiski välja omapoolseid mõtteid ja täiendusi (Rajamets 1959: 1571). Käsitluste kõige olulisem vastandus seisneb kaasrõhuliste riimide definitsiooni hõlmamises: kui Maantee määratluses peab täpsete riimide kokkukõla algama rõhusilbi vokaalist, siis Rajamets loeb täpsete riimide alla ka kaasrõhuriimid (M-K. Lotman, R. Lotman 2024: 610).

Kümme aastat hiljem liitub diskussiooniga Udo Otsus (1969), avaldades Loomingu veergudel artikli „Mõningaid märkmeid riimist”. Maantee taunis riimi värsi rütmilise organiseerimise funktsiooni meelevaldset rõhutamist, Otsus aga väidab, et „kõlakül on ainult üks riimi aspekte, sest riimi organiseeriv osa luuletuses väljub lihtsast kvaliteedilisest häälikukõne korrastamise piirist ja muutub luuletuse liikme rütmilise lõpetatuse märgiks” (Otsus 1969: 138). Otsus peab seni parimaks (seejuures hõlmavaimaks) Valmar Adamsi riimidefinitsiooni: „Riim on häälikukordus, mis on küllaldane värsi organiseerimiseks” (Adams 1925, viidatud Otsus 1969: 140 kaudu). Ta rõhutab, et riim on eelkõige siiski häälikukordus, oponeerides taas Maanteele, kes toob esile just riimsõnade tähtsuse (Otsus 1969: 140).

Maanteega nõustub aga Mart Mäger, kes leiab, et lihtsatele kõlakordustele lähedased riimid pole nõnda süstemaatilised kui lõppriim: „Lihtsad häälikukordused ja dissonantsid ei kujunda luuletuse kontuure, ei märgi värsside lõppe ega toimi kaasa värsside sidumisel stroofilises kompositsioonis, — mis on lõppriimi spetsiifilisteks ülesanneteks” (Mäger 1971a: 123). Ta leiab, et riimsõnade algus- ja tüvehäälikute kokkulangemine on eriti oluline – taoline kattuvus rõhutab riimsõnade semantilisi seoseid, kuna sõna põhitähendust kannab selle tüvi (Mäger 1971b: 327). Mägra hinnangul on 1971. aastaks riimikäsitluse terminoloogia ammendavalt välja töötatud, ent selle olemust ja põhifunktsioonide avamist on võimalik veel täiendada (Mäger 1971a: 123).

Jaak Põldmäe 1978. aastal ilmunud monograafia „Eesti värsiõpetus” on senini kõige metodoloogilisem lähenemine eesti riimi analüüsimisele.² Põldmäe toob oma riimikäsitluses välja varasemate definitsioonide kitsaskohti. Sarnaselt Paul Maanteele leiab ta, et varasemad käsitlused jätavad osaliselt riimi omadusi nimetamata või jätavad seda liialt rangelt defineerides määratlusest riimitüüpe välja. Põldmäe etteheited käivad suuresti teiste värsiteoreetikute definitsioonides leiduvate eelarvamuste ja ühekülguse suunas, mida ta oma arutelus vältida püüab. Ta märgib, et varasemalt on suuresti kõiki riimipaigutusi lõppriimi, prosoodilisi riimitüüpe pearõhuriimi ja irdriime täisriimi seisukohalt käsitletud. (Põldmäe 2002: 255)

Põldmäe rõhutab, et eesti riimi defineerides tuleb arvestada kõigi võimalike, ent seejuures siiski süsteemsete riimipaigutustega ja vastavusega foneemide ning nende distinktiivtunnuste tasemel, samuti ei tohi esitada piiravaid prosoodilisi ja riimi koosseisu ulatust piiravaid tingimusi (Põldmäe 2002: 256). Ta läheneb riimi määratlemisele rõhurühma mõiste abil: „Rõhurühm on silpide grupp, mis algab rõhulise silbiga ja ulatub järgmise pea- või kaasarõhusilbini; värsis võib rõhurühm alata mistahes tugevast silbipositsioonist” (samas). Nii jõuab ta eeltoodud tingimusi arvestades järgmise riimidefinitsioonini: „Riimiks nimetame mingites kindlates värsipositsioonides fikseeritavat vastavust mingite rõhurühmade või nende osade foneemikoostise vahel” (samas). Küll aga jäävad Põldmäe riimidefinitsioonist välja järgsilbiriimid: „Siiski jäävad määratlusest välja riimid, mille tuum langeb rõhutule järgsilbile, ehkki neid esineb eesti luules vähemalt XIX sajandist alates ning Põldmäe endagi ülevaade sisaldab selliseid näiteid (Aleksander Suumani „Kaugelt meenutab vast hane. / Kujult küll pole sarnane”)” (M-K. Lotman; R. Lotman 2024: 610).

1.3. Riimiklassifikatsioonid

Kuivõrd varasemalt puudus ühine süsteem eesti riimi klassifitseerimisel ja terminoloogias, pakkus Põldmäe oma värsiõpetuses Paul Maantee käsitlusele tuginedes välja järgmise jaotuse:

² Vt ka Lotman, Lotman 2024: 610.

1. Riimsõnade prosoodilised tunnused.
2. Riimide foneemkoostise kokkulangevuse aste.
3. Riimsõnade asend värsis.
4. Riimsilpide arv.
5. Riimi moodustavate sõnade arv.
6. Riimuvate värsside järjestus salmis.
7. Riimide esinemise pidevus.
8. Täiendav kooskõla riimi vahetus naabruses või selle puudumine.
9. Riimuvate värsside arv.
10. Riimsõnade tervikkikkuse aste.
11. Riimimisprintsipiide puhtus või põimumine (Põldmäe 2002: 256).

Seda ei pea Põldmäe ise ammendavaks, märkides, et jaotust saab veel täiendada morfoloogiliste, süntaktiliste ja semantiliste tunnuste põhjal (samas).

1.4. Riimi osad ja foneemikoostis

Põldmäe (2002: 257) on jaganud selle järgi, kuidas rõhulised ja rõhutud rühmad värsitüve suhtes asuvad, riimid kolmeks osaks:

- 1) riimi tugiala on rõhurühma esimese silbi esiserv (nt *hüüta* : *süüta*; *prelööd* : *hüüd*)³;
- 2) riimisüda on rõhurühma esimese silbi tuum järgneva silbi tagaserva ja järgmise silbi esiservaga (kui need eksisteerivad) või ka ilma nendeta (*taevas* : *laevast*; *und* : *tund*). Taoline määratlus langeb kokku sisehäälikute definitsiooniga,⁴ kui riim algab tüve pearõhusilbist või järgsilbi astmevaheldusliku liite esisilbist, astmevahelduseta kaasrõhulisest järgsilbist alates aga mitte (*imeline* : *alaine*);
- 3) riimiorg on riimisüdamele järgev osa järgneva rõhurühma esiservani.

Riimi osade ja foneemikoostise ühtelangemise astme alusel on võimalik eristada täis- ja irdriime. Täisriimiks (või puhtaks, täpseks riimiks) nimetab Põldmäe riime, kus ühtivad kõik foneemid (esimese) riimisüdame (esimesest) vokaalist kuni riimi lõpuni (Põldmäe 2002: 260),

³ Siin ja edaspidi olen riimiterminoloogiat näitlikustanud riimidega Betti Alveri loomingust.

⁴ Sisehäälikud algavad rõhulise silbi esimese täishäälikuga ja lõpevad järgmise silbi täishääliku ees või sõna lõpus (EKSS 2009).

Alveril on taolisteks näideteks (*suruks : puruks; käärib : määrib*). Irdriimiliseks loetakse seejuures (kirjapildilisi) täisriime, milles ühe riimsõna konsonandid on palataliseeritud (*palk : kalk*). Täisriimi erijuhtumiteks on identriim, mille puhul korratakse muutumatult (nii tähenduslikult kui ka foneemikoostiselt) sama sõna ning homonüümriim, mille puhul riimitakse tähenduselt erinevad, ent foneemikoostiselt kattuvaid sõnu (samas). Nii on esimese näiteks Alveri värssides „Ettevaatust – klaas! / Purunev klaas!” riimipaar *klaas : klaas*, mis moodustab siin identriimi; homonüümriimi näiteid valimis aga ei leidu.

Irdriimi puhul leidub erinevus kas riimisüdames või riimiorus, seejuures eristatakse sega- ja lihtirdriimi. Lihtirdriimid jagunevad omakorda kaheks: assonantsriimi puhul erinevad ainult riimisüdame ja riimioru konsonandid (*tunnikell : künnisel*), konsonantriim tekib, kui erinevad ainult riimisüdame ja riimioru vokaalid (*kõis : õis*) (Põldmäe 2002: 260). Maria-Kristiina Lotman ja Rebekka Lotman diferentseerivad foneemiliste vastavuste analüüsis ka assonants- ja konsonantriimide häälikuerinevuste puhul ka silbirõhke – vahet tehakse erinevatel rõhulise (*pildi : pidi*) ja rõhutu silbi piirikonsonantidel (*kütid : hütis*) ning erinevatel rõhututel (*kuulame : kuulama*) ja rõhulistel (*pikselööök : mõök*) vokaalidel. Samuti on eraldi kategooriana välja toodud rõhutute järgsilpide riim (*uudne : imede*). (M-K. Lotman, R. Lotman 2024: 615)

Kitsamas tähenduses erinevad irdriimis vaid riimi lõpuosa konsonandid, toejärgne foneemikoostis on ühine. Eristatakse paisutatud irdriimi, mille puhul lisandub (või lisanduvad) konsonant (või konsonandid) teises riimsõnas, ja katkestatud irdriimi, mille puhul jäetakse konsonant (või konsonandid) teises riimsõnad ära. (Põldmäe 2002: 260) Betti Alveri luulest leiame read „Sina ütled: katoliiklikult kartes / austa sõna, kivi ja malmi / Kuid vanaks on jäänud Astarte, / ja kunst ei saa kunagi valmis,” kus *malmi : valmis* on näide paisutatud ja *kartes : Astarte* katkestatud irdriimist.

1.5. Riimi prosoodilised tüübid

Suurem osa riimipaare eesti luules koosneb prosoodiliselt ühtemoodi markeeritud silpidega sõnadest – kokku langevad nii „silbiarv, rõhumudel ja pearõhulise (või astmevaheldusliku

kaasrõhulise) silbi välde, pikki järgsilpe riimitakse pikkadega, lühikesi lühikestega” (Põldmäe 2002: 258). Taolisest praktikast kõrvale kalduvad riimid saab jagada viide kategooriasse. Esmalt eristatakse välteriime, mille puhul riimitakse erinevas vältes sõnu (*hullaks : mullaks*). Taoline riimimudel võimaldab kontrastkõlasid, eriti II ja III vältes sõnade I vältes sõnadega riimimise puhul. Teise tüübi moodustavad rõhuriimid, kus pearõhusilp on riimitud rõhujärgse silbiga – taolisi riime peab Põldmäe omaaegsest riimipraktikast kõige eemaldunumateks. Kaks põhilisemat kategooriat moodustavad pearõhuriimid ja kaasrõhuriimid, kus on samakõlastatud vastavalt pea- (*puus : tuus*) ja kaasrõhud (*kaarnakarjas : majaharjal*). Nende kategooriate vahevormiks on riimi prosoodiline tüüp, milles riimitakse pearõhk kaasrõhuga (*mägiahel : vahel*). (samas 2002: 258–259) Maria-Kristiina Lotman ja Rebekka Lotman eristavad lisaks pea- ja kaasrõhulistele riimidele ka harvaesinevaid järgsilbiriime (*hinda : põima*). Eesti luules esineb (küll harva) ka juhtumeid, mil rõhutu järgsilp on riimitud kaas- või pearõhuga (*salanutt : ööbikut*). (M-K. Lotman, R. Lotman 2024: 617)

1.6. Riimide jagunemine silbiarvu järgi ning liht- ja liitriimilisus

Riimid jagunevad silbiarvu järgi võrdsilbilisteks ehk võrdriimideks ja mittevõrdsilbilisteks ehk lahkriimideks. Lahkriimiliste riimide silbiarv erineb, võrdriimilised silbid jagunevad silbiarvu järgi järgmiselt:

- 1) üksisilp- ehk meesriim;
- 2) kakksilp- ehk naisriim;
- 3) kolmsilp- ehk liug- ehk libisev ehk daktülriim;
- 4) nelisilp- ehk peonriim ja
- 5) viissilp- ehk pentooniim.

Pikemaid riime kohtab praktikas harva. (Põldmäe 2002: 261)

Liht- ja liitriime eristatakse samakõlastatud sõnade arvu järgi – kui lihtriim koosneb ühest sõnast, siis liitriimi moodustab kaks või mitu sõna. Liitriimide alla võib lugeda ka vähemalt kaheks rõhurühmaks jagunevad ühesõnalised daktül- ja peonriimid, kuna liitriimi tunnuseks

on vähemalt kahe rõhurühma kattumine. Liit- ja lihtriimide puhul on võimalikud ka vahevormid, kus üks sõna on riimitud mitme sõnaga. (samas)

Betti Alveri loomingus domineerivad küll naisriimid, ent näiteid leiab üksilpriimidest kuussilpriimideni. Meesriimid (*käis : täis; õunapuu : kevadkuu*) on naisriimide (*visad : esiisad; sisu : isu*) kõrval kõige sagedasemad, ent siiski moodustavad märkimisväärse osa ka liitriimilised daktülriimid (*alati : hullupalati; nõõrita : pöörita*). Daktülriimide hulgast leiame ka Alveri esimese ja viimase luulekogu ainsa liit- ja lihtriimi vahevormi, kus riimipaaris *jagu sust : magusust* on üks sõna riimitud mitmega. Daktülriimide näol esineb liitsõnade (sageli mitme sõnaga) riimimist (*tähelend : vähe end; vaigus peod : haiguseod*), aga ka identriime (*ööbikut : ööbikut*). Neli- (*portselanist : portselanist*), viis- (*unesignaamid : unesignaalid*) ja kuussilpriimid (*siiruviiruline : siiruviiruline*) on kogudes „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões” eranditult identriimid.

1.7. Riimi asend stroofis

Stroofis eristatakse viit erinevat riimiasendit. Paarisriimi skeemiks on *aabb*, ristriimi puhul *abab*, süliiriimis aga *abb...a*. Nii paaris- kui ka ristriimi näited leiab Alveri ebatraditsioonilisest sonetist „Vabaduse demon” (lk 113): kui klassikalises sonetis on nelikud süli- või ristriimilised, siis selles luuletuses esinevad kahes katräänis ja esimese tertseti alguses paarisriimid („Jäägu teistele alandlik jaatus: / tahta võimatut on meie saatus, / sina mu teejuht, kellega koos / matkan ma ruskelt auravas soos”), esimese tertseti lõpp ja teise tertseti algus moodustavad aga süliiriimi („ning su vabadus jumalast neet. / Usklik sind nähes kõik ukсед suleb, / aga su juurde kui koju tuleb / igatsev ketser ja uhke askeet”). Üldiselt domineerivad „Tolmus ja tules” just ristriimid, luuletus „Sidemed” (lk 108) koosneb viiest ristriimilisest katräänist: „Seepärast otsi kõikjal sildu / mis eluga seoks surnud aine, / et nagu kalliskivi kildu / sind läbiks kiirgav valguslaine.” Lausriimis on ühise riimiahelaga seotud kõik riimsõnad, riimita värsid riimilises tekstis on orbvärsid ehk orvud (Põldmäe 2002: 262). Lausriimilised skeemid valimis puuduvad, orbvärsid figureerivad aga mõlemas teoses: „Selle ilma igav *kainus* / rõhub nagu raudne soomus / kõigesse, mis väär ja *ohulik* / kiindub kirglikult mu loomus” (lk 109).

Segariimi puhul pole riimsõnade asukoht rangelt määratud, mistõttu võib riimsõnade omavaheline kaugus olla oluliselt pikem. Nagu on osutanud Otsus, vähendab see omakorda riimipaari semantilist mõju – teineteisest kaugel asuvad riimsõnad ei toimi semantiliselt nõnda tugevalt, kui lähedased riimipaarid (Otsus 1969: 139). Mart Mäger täheldab, et mida suurem on riimsõnade kokkulangevus ning mida lähemal need teineteisele asuvad, seda ilmsem on elementide rütmistav funktsioon (Mäger 1971b: 327). Kogu „Korallid Emajões” paistab eripärase liigenduse tõttu silma ohtrate segariimidega. Luuletuses „Lootus” (lk 455) on pikem segariimiline ahel *vajan : vajand : sajand*, mille esimesed kaks riimsõna asuvad teineteisest küll vaid ühe rea kaugusel, ent nende vahele jääb orbvärss. Sõnade *vajand* ja *sajand*, ahela täisriimiliste paariliste vahele jääb liigenduse tõttu aga kolm värsirida: „Üht lootust ma vajan / olen alati / vajand – / et iial ei alga / julm / lobisev / sajand.”

1.8. Riimisemantika

Michaéal Riffaterre (1978: 19, 164) kirjeldab teoses „Semiotics of Poetry” poetilist diskursust kui võrdväärsust a) sõna ja teksti või b) kahe teksti vahel. Nii toimib luuletus eraldiseisva semiootilise süsteemina, mille osad toetuvad elementidele iseenese sees, lihtsatest keelelistest üksustest (või maatriksitest) kasvab keeruline poeetiline tekst (samas). Strukturalistliku lähenemise aluseks on võtete koosmängu analüüs. Nii ei saa riimide kunstilist efekti vaid formaalsete tunnuste põhjal aduda, arvestada tuleb ka riimisemantikaga. Taolised suhted toimivad erinevates kunstilistes tekstides isemoodi – kui riimi puudumine üldiselt blankvärssilises luulekogus on ootuspärane, siis klassikalise luule puhul mõjub sama võte võõritavalt. (Lotman 2006: 168–169)

Betti Alveri loomingus on orbvärssid nii ootuspärastes kui ka üllatavates positsioonides. „Tolmus ja tules” esinevad orbriimid vaid süstemaatiliselt, sarnaselt ristriimilistele paigutustele üle värsirea. Luuletustes „*Selle ilma igav kainus” (lk 109), „Hambad” (lk 131), „*Mulle meenuvad kauged hommikud” (lk 138), „Aimus” (lk 145) ja „Visioon” (lk 152) vahelduvad riimilised read orbvärssidega: „Kuidas see võikski / leinata endist / kes on vaid vari / vanast legendist?”

(„Visioon”). Nõnda mõjuvad orbriimid loomulikult, korrapärase paigutus sobib Alveri klassikalise vormiga kokku. „Korallid Emajões” üllatab aga irregulaarse liigendusega, mistõttu esineb kindla meetrikaga luuletustes palju orbvärsse – süntaktiliselt ja rütmiliselt terviklikud riimiga lõppevad üksused on mitmele reale jagatud. Luuletuse „Kui elu on vaid uni” (lk 470) esimene stroof on liigendatud kaheksaks reaks: „Kui elu on vaid uni – siis / kaob unena / ka lein. / Las kurbuses / meid lohutab / maateral / viin / ja vein!”. Kui liigendada stroof rütmi ja loogilise süntaksi alusel ümber neljale reale, oleks tegu korrapäraselt vahelduvate kolme- ja neljajambiliste värssidega: „Kui elu on vaid uni – siis / kaob unena ka lein. / Las kurbuses meid lohutab / maateral viin ja vein!”⁵ Kaheksarealise stroofina tekib neli orbriimilist rida, katräänina oleks aga tegu „Tolmule ja tulele” omase ristriimi variatsiooniga. Kogule „Korallid Emajões” tunnusliku jaotusega mõjuvad orbvärsid aga võõritavalt – hüplik liigendus häirib rütmitaju (kuigi luuletus kannab samas tugevaid klassikalisele luulele omaseid tunnuseid).

Nagu on osutanud Juri Lotman, ilmneb fonoloogiliste korduste ja sisustruktuuri suhe kõige paremini korrastatuse ja mitte-korrastatuse vastanduses. Foneemidel ei pruugi väljaspool sõnu eraldiseisvat tähendust eksisteerida, ent kui see omistab kirjaniku ja lugeja ühises teksti korrastamise protsessis märgi seisuse, siis võib foneemi võrdsustada üksiksõnaga. Nii võib foneemilisi korduseid pidada ilukirjandusele omasteks „tühjadeks sõnadeks”, mille mõtestamine on eelduspärane, ent tähendus pole (veel) määratud. Samuti võivad häälikukordused rõhutada sõnadevahelisi seoseid, mis loomuliku keele tasandil nõnda välja ei tule. (Lotman 2006: 186–189) Betti Alveri luules kohtame häälikukorduse alusel rõhutatud sõnadevahelisi seoseid näiteks luuletuses „Võrdlus” (lk 434), kus pikad rõhutute järgsilpide riimidest koosnevad riimiahelad hoiavad luuletusesisest pingestatust (vt pikemalt Tabel 6).

Struktuurilised ilmingud kannavad tugevat sisulist tähendust, eriti riimide näitel. Riimidefinitioonides tõuseb esile kaks põhilist omadust: foneetiline kordus ja rütmistav roll. Nii, nagu häälikuid pole võimalik nende semantikast lahutada, pole võimalik ka luulekeele musikaalset kõla tema teistest sisu edastamise võimalustest eristada – kõla sõltub suuresti

⁵ Sarnasele tendentsile viitab ka Michelle Theresa Muelleri (2015: 22) magistritöö „The use of repetition in Betti Alver's poetry: A stylistic analysis”.

tähendusest (ja vastupidi). See lükkab ümber vaid foneemilistel väärtustel põhineva „rikaste” ja „vaesete” riimide vastanduse, kus rikkad riimid lähenevad täis- ja vaesed mitteriimidele. Riime tuleks eristada ka tähenduslike tunnuste alusel – sarnase foneemilise koostisega tautoloogilised riimid, mis kordavad riimuva sõna mõtet, kõlavad vaesemalt, kui homonüümilised riimid, mille tähendused on vastandlikud (Lotman 2006: 205 – 209)

Riimsõnade semantika olulisust rõhutab ka William K. Wimsatti (1954: 165) klassikaks kujunenud essee „One Relation of Rhyme to Reason”, mille peamiseks teesiks on veendumus, et kirjanduse esteetiline väärtus kujuneb loogilise ja ebaloogilise koosmängus – riimides nii tähenduselt kui ka süntaktiliselt erinevaid sõnu saavutatakse tõeline riimimeisterlikkus. Värsid ja riimid rikastavad tänu oma semantilisele olemusele luuletuse poetilist struktuuri. Riimipaarid kingivad riimistruktuurides värssidele omakorda teadliku, harmoonilise sidususe, struktuur tugineb tugevalt riimile. (Wimsatt 1944: 153–159) Wimsatt väidab, et mida lihtsam ja otsesem on luulekeel, seda lähemal on teineteisele luuleridade tähendus. Komplexsema luule puhul jääb riimide täita keerulisem ülesanne – paralleelsete värsiridade tunnetuslik pingestamine ebaloogilise abil (samas: 155). Riimsõnad moodustavad omavahel korrelatiivse paari, saavad grammatiliste, süntaktiliste ja semantiliste struktuuride kaudu seotuks – samastamised ja vastandamised annavad aluse tõlgendamiseks, kujundavad riimi olemuse (Lotman 2006: 212–214). Chauceri „Canterbury lugudes” viivad tavaliselt paarisriimilised read autori loomingus narratiivi käiku sirgjooneliselt edasi, ent proloogi tegelaskirjelduses loetletakse kohati kümnete ridade kaupa palverändureid kirjeldavaid tunnuseid. Need read on omavahelises ühenduses küll vabamalt, ent moodustavad siiski mõtteliselt seotud kimbud. (Wimsatt 1967: 160) Vabamas seoses ridades hoiavad struktuurilist ühtsust riimid, mis toimivad ühendava sillana ka semantiliselt kaugete ridade vahel.

Tähenduslikult lähedased riimipartnerid, aga ka refrään ja identriimid hoiavad poetilist pinget semantiliste nihete abil. Erinäolised struktuurilised paigutused muudavad korduva osa suhet kontekstiga, üksikute sõnade puhul on oluline roll ka riimsõna reasisesel süntaktilisel paigutusel. Seetõttu on pea võimatu luuletuse osi tähendust vähegi nihestamata korrata, ka kontekstiväliselt semantiliselt sarnased sõnad omistavad uusi tunnetuslikke kihte. (Wimsatt 1954: 156) Pea identsele sedastusele on jõudnud Juri Lotman (2006: 225–226) „Kunstilise teksti struktuuris”:

„Ühesugused (see tähendab korduvad) elemendid ei ole funktsioonilt ühesugused, kui nad asuvad struktuurses suhtes eri positsioonil. Enamgi veel: kuna just ühesugused teevad nähtavaks poeetilise teksti osade struktuurse erinevuse, muudavad teksti palju selgemaks, siis on vaieldamatu, et korduste arvu suurendamine toob endaga kaasa teksti semantilise mitmekesisuse kasvu, mitte üksluisuse.”

Riimiahelad aitavad teksti tervikuks liita, eriti mõjusad on teksti struktureerimisel ja ühendamisel aga ident- ja homonüümriimid. Juri Lotman kirjeldab luuletuses korduvate (riim)sõnade tähenduse muutumist: „Täielike, absoluutsete semantiliste korduste puudumine luules avaldub eriti selgesti homonüümiliste riimide vaatlemisel. Niisugune riim on hästi tuntud luules, mis püüab avada väliselt ühtsete seesmist mitmekülgsust” (Lotman 2006: 224). Sarnaselt toimib ka refrään, kui see leiab enesele uues struktuurilises positsioonis teisenenud tooni. Betti Alver ühendab – eriti kogus „Korallid Emajões” – mitmeid siduvaid võtteid, mis aitavad luuletuste struktuurilist ühtsust hoida. Ident- ja homonüümriimid ning refräänid, mis korduvad pikkade intervallidega, loovad pikemates, poeemilaadsetes segariimilistes luuletustes tunnetuslikku terviklikkust, mis taolisi võtteid kasutamata kaduma võib minna.

2. Luulekogude „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões” riimiparameetrite statistika ja analüüs

2.1. Riimistatistika valimid

Magistritöö tarbeks analüüsisin kõiki luulekogudes „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões” ilmunud luuletusi (v.a tugevalt proosalaadne „Kotuse lill”). Kokku kuulub valimisse 2038 värsirida ja 759 riimiüksust. Riimiüksused koosnevad riimiahelatest, üksuste arv sõltub riimiahelate pikkusest. Tabel 1 annab ülevaate, kuidas jagunevad värsside ja riimiüksuste arv valimis luulekoguti.

Tabel 1. Valimite suurused. Autor: Rahel Ariel Kaur, tuginedes statistilise analüüsi andmetele.

Luulekogu	Värsside arv	Riimiüksuste arv
„Tolm ja tuli”	1024	490
„Korallid Emajões”	1014	269
Kokku	2038	759

Antud valimi juures on tähelepanuväärne tõsiasi, et kuigi „Tolm ja tuli” sisaldab 62 luuletust ning „Korallid Emajões” valimisse kuulub luuletusi 32, siis kogudes analüüsitud värsside arv erineb vaid kümne võrra. Hoolimata pea identsest värsside arvust on kaalukat lahknevust näha riimiüksuste arvus – „Tolmus ja tules” eristasin neid 490, kogus „Korallid Emajões” leidis riimiahelaid vaid 290. Taoline erisus tuleneb hilisema luule tugevalt siirdelisest liigendusest, ohtratest orbvärssidest ning pikematest riimiahelatest (vt Tabel 5; Tabel 6).

2.2. Riimide foneemilised vastavused

Betti Alverit tuntakse eesti luulemaastikul muuhulgas tema puhaste riimide poolest. Nii lüürikas, poemides kui ka luuletõlgetes kõlab ühtviisi kaasa luuletajameisterlikkus ja rikkalik sõnavara, mille varal moodustab poetess täpseid, ent seejuures siiski üllatavaid riime. Seetõttu näib loomulik, et mõlema analüüsitud luulekogu täisriimide osakaal on väga kõrge. Tabel 2 annab ülevaate riimide foneemilistest vastavustest analüüsitavates luulekogudes.

Tabel 2. Riimide foneemilised vastavused. Autor: Rahel Ariel Kaur, tuginedes statistilise analüüsi andmetele.

Luulekogu	Erinevad rōhusilbi piiri-konso-nandid	Erinevad rōhutu silbi piiri-konso-nandid	Erinevad rōhutud vokaalid	Erinevad rōhu-vokaalid	Täisriim	Identriim	Rōhutute järgsilpide riim	Mitu võtet
„Tolm ja tuli”	1,22%	7,52%	0%	1,22%	89,43%	0,41%	0%	0,2%
„Korallid Emajões”	3,7%	1,11%	0,37%	0,74%	55,56%	30%	8,52%	0%

Analüüsides olen täisriimidest eristatud identriime, mida on eesti värsiõpetuses käsitletud täisriimide alaliigina. Foneemilisel tasandil täisriimide täieliku osakaalu leidmiseks tuleb tabelis eristatud identriimide ja täisriimide kategooriad liita – nii saame tulemuseks, et „Tolmus ja tules” moodustavad foneemilised täisriimid pea 90% riimidest, kogu „Korallid Emajões” foneemiliste täisriimide osakaal jääb 85% juurde. Pikemate riimiahelate puhul, milles esineb nii ident- kui ka täisriime, on neid eraldi ahelatena käsitletud – sel viisil on võimalik kõige edukamalt illustreerida nihet rakendatud kirjanduslikes võtetes ja riimide kasutamise eesmärgis.

Täisriimid on Alveri kahes uudisluulekogus esindatud üsna võrdselt, ent selget muutust on näha identriimide mahus. Eriti tähelepanuväärne on tõsiasi, et kui „Tolmus ja tules” jääb identriimide osakaal alla poole protsendi, siis luulekogus „Korallid Emajões” tõuseb see lausa 30%-ni. Üheks kirjanduslikuks võtteks, mis identriimide arvukust hilisemas luules oluliselt suurendab, on refräänilised kordused. Taolised kordused on olulised pikemate, lüroepilise kallakuga luuletuste struktuurilise ühtsuse hoidmiseks – poemilaadses luuletuses „Sim-sala-bim” korduvad lõpus väikeste variatsioonidega read nii luuletuse algusest kui ka keskelt, samuti on märgata (riimi)kordusi luuletuse sees. Narratiivsemaid luuletusi, mis kordustelt terviklikuna mõjumiseks tuge leiavad, on teisigi: luulekogus „Korallid Emajões” võib sellisteks pidada „Iiru-Aarut”, „Paviljoni” ja „Ööd”; „Tolmus ja tules” on ainsaks näiteks aga „Sinisuka ballaad”. Kuigi Alveri varasemast loomingust leiab samuti pikemaid poeme, siis debüütikogu sisaldab suuresti (küll kohati narratiivsete algetega, ent siiski) lüürilist luulet, mille ühtsuse hoidmisel pole refräänilisus nõnda tarviline.

Betti Alver kasutab korduseid ka lühemate lüüriliste luuletuste võttestikus, ent seda teistel eesmärkidel. Alveri lüürikas rõhutavad refräänilised kordused semantilisel laetud ridu, annavad olulisele kaalu. Ka seda tendentsi on paradoksaalsel kombel enam märgata siiski hilisemas luules – esinduslikeks näideteks on luuletused „Korallid Emajões”, „Monodraama”, „Paraku”, „Sa hapramast hapram”, „Ettevaatust – klaas” ja „Allikal”. Kõige teravamalt on niisugused kordused esindatud „Võlas” – tuntud refrään „kuid võlga, / mu võlga / see tasa ei tee” on muutumatult taasesitatud iga stroofi lõpus. Sõna *võlga* riimitakse siin vaid iseenesega, moodustab kuueosalise identriimiahela, sõnaga *tee* moodustub aga pikem täisriimiline ahel *lee : tee : silmavee : tee : Linnutee : tee*. Kahtlemata täidab luuletust läbiv täisriimiahel ka lühemate lüüriliste luuletuste puhul struktureerivat eesmärki, ent ennekõike toonitavad sellised kordused Alveri luules sisuliselt tähtsat.

Tabelis 2 esitatud andmed kajastavad vaid riimiahelatesse kuuluvaid värsilõppe. Eraldi tasub märkida orbvärsside osakaalu, mis on „Tolmus ja tules” 8,24%, luulekogus „Korallid Emajões” tõuseb aga lausa 61,37%-ni. Orbvärsside arvukus mõjutab poetikat mitmest aspektist. Sage orbvärsside kasutamine hägustab kinnistunud riimiskeeme (vt pikemalt alapeatükk 2.6.). Teisalt jäävad Betti Alveri (hilisemale) luulele omaselt ühe- või kahesõnalisi orbvärse tarvitsedes

riimsõnad teineteisest kaugemale, mis kahandab riimide semantilist laetust. Samuti väheneb ohtrate orbude tõttu luulekogu riimikasutuse rangusetunnetus. Seda illustreerib luulekogude värsside ja riimiahelate arvu vahekord – nagu märgitud, on „Tolmus ja tules” 1024 rea kohta 490 riimiüksust, kogus „Korallid Emajões” leidub 1014 rea kohta vaid 269 riimiahelat.⁶ Kui orbvärsid ka riimiahelate koosseisu arvestada, siis kahaneb täisriimide osakaal teoses „Korallid Emajões” kõigest 33,05%-le, „Tolm ja tuli” aga säilitab kõrge foneemilise täisriimilisuse protsendi – 82,43%.

Eraldi tooksin välja rõhutute järgsilpide riimi luulekeelde tekkimise – ka see aspekt on osaliselt seotud luulekogude täisriimide ja orbude vahekorraga. „Tolmu ja tule” orbvärsid seonduvad tugevalt ristiimiliste ahelate varieerimisega – neid leidub vaid luuletustes „*Selle ilma igav kainus”, „Hambad”, „*Mulle meenuvad kauged hommikud”, „Aimus” ja „Visioon”, milles värsse on riimitud üle rea ning orbvärsside lõpusilpides puuduvad igasugused foneemilised kokkulangevused. Reeglina lõppevad värsiread siiski täis- või harvemal juhul kergelt irruliste riimidega. Kogus „Korallid Emajões” on täisriimiliste ahelate ja värsside arvu vahekorra erinevuse võrra rohkem võimalusi rõhutuid järgsilpe heakõlastada. Kui puristlikust vaatenurgast võiks neis värsilõppudes tekkinud kokkukõlasid lugeda orbvärssideks, siis arvestades Alveri luule läbivat keeletundlikkust ja vormiteadlikkust julgen väita, et taolised kõlakujundid tuleb samuti riimideks liigitada.

Rõhutute järgsilpide riimid moodustavad luulekogus „Korallid Emajões” täisriimide järel kõige suurema osa valimis esindatud riimidest. Taoliste riimide tugevaimaks näiteks on luuletus „Võrdlus”, kus tekib taoliseid riimiahelaid lausa neli. Esimene riimiüksus moodustub v-lõpuhäälikust – *küdev : terav : tappev : lendav : vihav*; teine rõhutab e-lõpuhäälikut – *vaene : tihke : sõre : pehme : karge : kaste : raske : umbne*; kolmas kujuneb a-lõpuhääliku abil – *tina : vaha*; neljas tekib aga tänu u-lõpuhäälikule – *udu : elu*. Märkimisväärne on ka tõsiasi, et kui pikemad riimiahelad läbivad tervet luuletust, siis lühemad on koondatud ühte stroofi, mis tugevdab nende semantilist ja kõlalist ühtsust. Taolised kõlalised sarnasused ei ole juhuslikud – kuigi „Võrdluse” riimiline kese rajaneb foneemilistele täisriimidele (*hang : vang ; sõel : nõel*;

⁶ Ahelate arvu mõjutab ka nende pikkus, ent kuna pikemaid riimiahelaid on analüüsidest täpsuse huvides eraldatud, siis ei kalluta see aspekt liialt statistilisi andmeid.

taud : *raud*; *ving* : *inimhing*), siis kõlaliselt veetleva hõljuvuse kingivad luuletusele just rõhutute järgsilpide riimid.

Luulekogude „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões” ühiseks konstandiks on minimaalsed kõrvalekalded täisriimist rõhusilbi piirikonsonantides (vastavalt 1,22% ja 3,7%) ning nii rõhulistes (0% ja 0,37%) kui ka rõhututes vokaalides (1,22% ja 0,74%). Riimsõnade rõhutute silpide piirikonsonantide erinevusi esineb „Tolmus ja tules” veidi rohkem - 7,52%, „Korallid Emajões” tõuseb ka selles kategoorias esile madala irdriimide osakaaluga (1,11%). Eriti madal on vokaalide irrulisuse protsent, ent puhaste riimide poolest tundud poetessi puhul ei ole see üllatav. Seejuures on märkimisväärne „Tolmu ja tule” rõhutute piirikonsonantide (suhteline) arvukus – Karl Muru väide, et irdriime on kogusse jäänud vaid üksikuid, ei pea lõpuni paika (Muru 2001: 38). Kõrvalekaldeid tingivad loomingulised ja keerukad, sageli võõrsõnalised riimipartnerid, mis on samuti Alveri luulele tugevalt omased (nt luuletuses „*Sina ütled: katoliiklikult kartes”: *kartes* : *Astarte*; *vistist* : *marksitsiks*; *kõntsas* : *õndaks*).

2.3. Riimide prosoodiline struktuur

Riimide prosoodilise struktuuri analüüsi andmetest ilmneb üsna ootuspäraselt, et Betti Alver eelistab mõlemas luulekogus rõhulises ja vältelises aspektis täisriime, seejuures „Tolmus ja tules” esineb neid 72,71%, teoses „Korallid Emajões” aga 78,81%. Kõrge täisriimilisuse osakaal on poetessi purismi kaldumist arvesse võttes mõisteta tulem. Tabel 3 annab ülevaate, milliseid kõrvalekaldeid riimipartnerite prosoodilistes omadustes Alveri analüüsitavates luulekogudes esineb.

Tabel 3. Riimide prosoodiline struktuur. Autor: Rahel Ariel Kaur, tuginedes statistilise analüüsi andmetele.

Luulekogu	Erinevus rõhus	Erinevus rõhus ja vältes	Erinevus vältes	Täisriim	Erinevus taktis	Mitu võtet
„Tolm ja tuli”	15,07%	2,24%	9,98%	72,71%	0%	0%
„Korallid Emajões”	18,96%	1,86%	0,37%	78,81%	0%	0%

Üllatavaks võib pidada siin Alveri debüütliku eriväteliste riimsõnade kokkusobitamist: sedalaadi riimid moodustavad kõigist riimidest pea 10%. Seejuures on märkimisväärne, et kogus „Korallid Emajões” jääb taoliste riimide osakaal alla poole protsendi, st niisugune võte on omane just noore Alveri riimipoetikale. Tuleb märkida, et „Tolmu ja tule” eriväteliste riimide raskused on pigem väikesed – riimitud on II ja III vältes sõnu, nt *hoiduks* (III v) : *toiduks* (II v); *kruusa* (III v) : *muusa* (II v).

Samuti on mõlemas luulekogus märgata suhteliselt palju erineva sõnarõhuga riimipartnereid, „Tolmus ja tules” leidub neid veidi üle 15%, teoses „Korallid Emajões” ligineb tulemus koguni 19%-le. Rõhuerinevused tulenevad suuresti liitsõnade sagedast kasutamisest. (Liit)sõnade kaaserõhkude riimimisel pearõhkudega tekib kerge rõhuerinevus, mille näited leiab mõlemast kogust, nt *lipuranda* : *lauda*; *kullatooni* : *jooni* ning *järvi* : *roostevärvi*; *nead* : *sulepead*. Liitsõnade kaaserõhkudest ja pearõhkudest moodustatud riime esineb harva, st enamasti riimib Alver siin sama tüüpi sõnu.

2.4. Riimide jagunemine silbiarvu järgi

Kui Karl Muru (2001: 38) väidab teoses „Luuleseletamine” „Tolmust ja tules” kirjutades, et Alver „elistab pikemaid ja sujuvamaid kõlasid” ning meesriime esineb ühes kolmandikus värssides, siis statistiline analüüs toob välja pikemate riimide eelistamise hoopis kogus „Korallid Emajões”. Tabel 4 esitab võrdlevad andmed selle kohta, kuidas jagunevad riimid valimis silbiarvu järgi.

Tabel 4. Riimide jagunemine silbiarvu järgi. Autor: Rahel Ariel Kaur, tuginedes statistilise analüüsi andmetele.

Luulekogu	Meesriim	Naisriim	Daktülriim	Peonriim	Pikem riim
„Tolm ja tuli”	22,98%	72,78%	4,03%	0,2%	0%
„Korallid Emajões”	33,41%	42,86%	10,37%	7,37%	5,99%

On oluline märkida, et pea 77% riimidest „Tolmus ja tules” on kahesilbilised või pikemad, kogus „Korallid Emajões” on kõrgele pikemate identriimide arvule vaatamata kahesilbilised või pikemad 66,59% riimidest. Identriimide arvukus mõjutab daktül-, peon- ja pikemate riimide osakaalu. Kui „Tolmus ja tules” on daktülriime veidi üle 4%, peonriime 0,2% ja pikemad riimid puuduvad täielikult, siis luulekogus „Korallid Emajões” on kolmsilprime 10,37%, nelisilprime lausa 7,37% ja pikemaid riime pea 6%. Naisriimide puhul eelistab Alver sageli sõnu, mille keskel on pikad avatud silbid, nt *kuuni : harpuuni; nooli : oreoli* – nõnda kõlavad kahesilbilised riimid pikemalt ja voolavamalt. Olgu mainitud, et hilisemas luules domineerivaid refräänilisi kordusi analüüsidest lugemiseks vaid rea viimase sõna – nii ei näi pikemate riimide kasutamine hilisemas luules statistiliselt utreeritud.

2.5. Liht- ja liitriimilisus

Tabelist 5 näeme, et hilise Alveri riimide seas on liitriimide osakaal võrreldes tema esikkoguga märgatavalt kasvanud.

Tabel 5. Liht- ja liitriimilisus. Autor: Rahel Ariel Kaur, tuginedes statistilise analüüsi andmetele.

Luulekogu	Lihtriim	Liitriim	Vahevorm
„Tolm ja tuli”	95,73%	4,07%	0,2%
„Korallid Emajões”	89,22%	10,78%	0%

Peamiseks mõjutajaks riimide silbiarvulises pikkuses on refräänilised kordused – identriimilised liitsõnad (nt *unesignaalid : unesignaalid; mureminutist : mureminutist*) ja pikemad liitsõnad (nt *portselanist : portselanist; paviljonis : paviljonis*) on peapõhjuseks, miks teose „Korallid Emajões” riimid on „Tolmu ja tule” omadest märkimisväärselt pikemad. Alates daktülriimidest loetakse vähemalt kaheks rõhurühmaks jagunevad riimid liitriimideks – seetõttu esineb „Tolmus ja tules” enam kui 6% rohkem liitriime kui „Korallides Emajões”. Ainus liht- ja liitriimi vahevorm kogu valimi peale esineb aga debüüt kogust pärinevas luuletuses „*Quasi una fabula*”, mille riimipaaris *jagu sust : magusust* on üks sõna riimitud mitme sõnaga.

2.6. Riimide asend

Nagu ilmneb tabelist 6, on kõige drastilisemat riimipoeetika muutust märgata käsitletud luulekogude riimiasendite statistilistes andmetes.

Tabel 6. Riimide asend. Autor: Rahel Ariel Kaur, tuginedes statistilise analüüsi andmetele.

Luulekogu	Paarisriim	Ristriim	Süliriim	Segariim	Ristriimi variatsioon	Süliriimi variatsioon
„Tolm ja tuli”	16,29%	67,68%	7,32%	3,66%	4,47%	0,61%
„Korallid Emajões”	9,67%	0%	0,74%	63,2%	10,41%	15,99%

„Tolmus ja tules” domineerib selgelt ristriim, mis moodustab lausa 67,68% kõigist esindatud riimipaigutustest, kogus „Korallid Emajões” ei leidu seevastu ühtegi ristriimilist luuletust. Ka paaris- ja süliriimide osakaal väheneb hilisemas luules märgatavalt. Nii leidub autori varasemas luules paarisriime 16,29%, hiljem moodustavad sellised riimipaigutused kõigist riimidest alla 10%. Süliriimide osakaal on „Tolmus ja tules” veidi üle 7% kõigist riimidest, ent kogus „Korallid Emajões” on esindatud vaid luuletuses „Võlg”, moodustades veidi alla 1% esindatud riimiasenditest.

Selgetest ja traditsioonilistest riimiskeemidest loobumise juures on olulisel kohal eripärased lahendused luuletuste liigendamisele. Luulekogu „Korallid Emajões” on „Tolmust ja tules” tunduvalt siirdelisem, mistõttu ei lange reavahetused sageli luuletustes leiduvate semantiliste pausidega kokku. Kui „Tolmu ja tule” ainsad segariimilised luuletused on „Kroonika” ning „Lahendus”, moodustades kõigist riimidest ainult 3,66%, siis kogus „Korallid Emajões” jäävad riimilised read teineteisest kaugemale, tõstes segariimide osakaalu üle 63%. Siirete ning lühikeste, tihti üksnes ühest sõnast koosnevate ridade abil on rõhutatud nende üksiksõnade

semantilist kaalu. Taoline ridade jaotumine kasvatab aga orbvärsside (ehk riimita värsside) hulka, hägustades omakorda harjumuspäraseid riimiskeeme.

Lisaks traditsioonilistele süli-, rist- ja paarisriimidele ning segariimidele löin ainesest lähtuvalt veel kaks kategooriat. Nimelt esineb teoses „Korallides Emajões” riimipaigutusi, mis eristuvad nendest väljakujunenud skeemidest, ent esinevad süstemaatiliselt ja moodustavad statistiliselt märkimisväärse osa: nendeks on variatsioon ristriimist ja variatsioon süliriimist.

Süliriimi variatsioonid järgivad suuresti paigutust $AxxA^7$, kus x tähistab a) orbvärssi või b) teise ahelasse kuuluvat riimsõna, mille paariline ei jää A tähega tähistatud riimsõnade keskele. Sellise süliriimi variatsiooni heaks näiteks on kogust „Korallid Emajões” pärinev luuletus „Lindprii”, mille riimiskeemiks on $Axb/Axb/Cxb/Cxb$. Luuletuse värsiread on liigendatud tertsettideks, mistõttu ei saa paigutust lugeda süliriimiks. Samuti ei jää süliriimi ääristavate riimsõnade keskele mitte riimipaar, vaid järgmise salmiga süliriimi variatsiooni ühendi moodustav riimsõna ning orbriim. Süliriimi variatsioonideks lugesin ka riimipaigutused, kus ääristavate riimsõnade keskele jääb mitu riimipaari (abbcca). Ristriimi variatsioonide alla kuuluvad riimipaigutused, mille riimiskeemiks on $AxAx$, kus x tähistab kas a) orbvärssi (ehk värsside riimitud on üle rea) või b) teise riimiahelasse kuuluvat riimsõna, mille riimipaariline ei moodusta A-tähega tähistatud riimipaariga klassikalist ristriimiskeemi.

Klassikaliste riimiskeemide hägustumist ja nende variatsioone kohtame ennekõike Alveri hilisemas luules. „Tolmus ja tules” moodustavad süliriimide variatsioonid veidi alla 1% kõigist riimidest, ristriimide variatsioonid aga pea 5%. Oluline on välja tuua, et kõiki eristuvaid ristriimilisi paigutusi on debüüt kogus varieeritud orbriimidega, teise riimiahelasse kuuluvaid riimsõnu asendites ei leidu. Kogus „Korallid Emajões” on süliriimide variatsioonid esindatud pea 16%-ga, ristriimide variatsioonid moodustavad aga veidi üle 10% – seega saab klassikaliste riimiasendite variatsioonideks lugeda kokku veerandit riimipaigutustest. Kui Alveri debüüt kogu paistab eesti luulemaastikul silma kristalse vormipuhutuse ja ülima kõrgstiiliga, siis

⁷ Järgides eesti värshiõpetuse kujunenud tava on riimiskeemides tähistatud naisriimid suur- ja meesriimid väiketähega, orbriimid on tähistatud tähega x.

hilisemat loomeperioodi iseloomustab riimidega katsetamine – seda tõestavad nii segariimidega asendunud ristriimid kui ka variatsioonide klassikalistele riimiskeemidele eelistamine.

Olulise aspektina tuleb märkida, et Betti Alveri riimipaigutused on tugevalt seotud luuletuste meetrikaga. Enamik „Tolmus ja tules” ilmunud luuletusi järgivad lisaks klassikalistele riimiskeemidele (silbilis-)rõhulisi värsisüsteeme, seevastu kogu „Korallid Emajões” luuletused meenutavad esmapilgul vabavärssi. Lähemal vaatlusel selgub, et ka Alveri hilisem luule on tugevalt rütmistatud – üle värsiridade piiri kanduvad meetrilised üksused, riimide abil tekkiv rütm ja semantilised pausid loovad lugedes tunnetuslikke värsimõõte. Kui liigendada luuletused nende parameetrite alusel ümber, siis oleks ka kogus „Korallid Emajões” võimalik oluliselt enam harilikke riimiskeeme ning rangeid värsisüsteeme märgata. Selline arutluskäik peab aga kõigest mõtteharjutuse tasandile jääma – Alveri siirdeline liigendus on täpne ja taotluslik, luuleridasid meelevaldselt kinnistunud riimiskeemide ja oletatava meetrika järgi ümber tõstes kaotab luuletus oma algsed semantilised nüansid.

2.7. Eri tüüpide rõhkude jaotus riimiüksustes

Järgnevas tabelis on toodud statistilised andmed vaadeldavate Alveri luulekogude riimide jaotuse kohta lähtuvalt eri tüüpi rõhkudest.

Tabel 7. Eri tüüpide rõhkude jaotus riimiüksustes: JSR – järgsilbiriim, JPRR – järgsilbi- ja paarõhuriim, JKRR – järgsilbi- ja kaasrõhuriim, KPRR – kaas- ja paarõhuriim, KRR – kaasrõhuriim, PRR – paarõhuriim. Autor: Rahel Ariel Kaur, tuginedes statistilise analüüsi andmetele.

Luulekogu	JRS	JPRR	JKRR	KPRR	KRR	PRR
„Tolm ja tuli”	0%	0%	0%	17,52%	0,61%	81,87%

„Korallid Emajões”	8,18%	0,37%	0,37%	19,7%	8,18%	63,2%
-----------------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Tabelist näeme, et nii „Tolmus ja tules” kui ka „Korallides Emajões” esinevad enim pearõhuriimid (vastavalt 81,87% ja 63,2%). Siiski on mõlemas luulekogus olulisel kohal on ka liitsõnade liitsõnadega riimimine, mistõttu on pearõhuriimide kõrval võrdlemisi suur osa riimidest kaas- ja pearõhuriimid (vastavalt 17,52% ja 19,7%). Pearõhuriimide vähenemine hilisemas luules tuleneb suuresti tõsiasjast, et Alver hakkab enam katsetama kaasrõhu- ja koguni järgsilbiriimidega – mõlema hulk tõuseb umbes 8% võrra. Huvitavaks juhtumiks rõhkude jaotuses on pikem, poeemilaadne luuletus „Sim-sala-bim”. Luuletuses on näha eri tüüpide rõhkude riimimist nii liit- ja liitsõnade (*elunurm : surm*) kui ka pikemate riimiahelate näitel (*vimm : sim-sala-bim : Grimm*). Samuti kohtame Alveri luules haruldasi puhtaid järgsilbiriime (*kübarat : laternat : väravat*).

3. Betti Alveri riimipoeetika varasemate ja hilisemate riimipraktikate kontekstis

Maria-Kristiina Lotmani ja Rebekka Lotmani (2024) Keeles ja Kirjanduses ilmunud artikkel „Riim eesti poeetilises kultuuris” annab lisaks eestikeelse riimi formaalse struktuuri uurimise metodoloogia välja töötamisele statistilise ülevaate kolmeteistkümne erinevat ajastut ja luulelaadi esindava luuletaja loomingu valimistest. Kuna antud magistritöö statistiliselt uuritavad riimiparameetrid kattuvad suuresti artiklis käsitletud näitajatega, siis on võimalik Betti Alveri riimipoeetika võrdlevalt varasemate ja hilisemate riimipraktikate konteksti asetada. Nii kõrvutatakse siinses peatükis Alveri uudisluulekogude riimide statistilisi andmeid Lotmani & Lotmani andmetega, kelle valimisse kuulusid järgnevad luuletajad: Friedrich Reinhold Kreutzwald, Anna Haava, Marie Under, Valmar Adams, Artur Alliksaar, Ain Kaalep, Harald Rajamets, Indrek Hirv, Contra, Mait Vaik, Lauri Räpp, Genka ja Metsakutsu.

Võrdlen Alveri riimide struktuuri statistilisi näitajaid nimetatud autorite omadega nelja parameetri alusel: 1) foneemilised vastavused; 2) prosoodiline struktuur; 3) liht- ja liitriimilisus ning 4) eri tüüpide rõhumustrite osakaal. Käsitlen mõlemat uuritud luulekogu võrdluses eraldi – nii tulevad teiste riimipraktikate taustal Alveri poeetikas toimunud muutused kõige paremini välja. Võrdluse juures tuleb arvestada tõsiasjaga, et nii „Tolmu ja tule” kui ka kogu „Korallid Emajões” valimisse kuulunud värsiridade arv on artiklis kõigi individuaalsete autorite valimite värsiridade arvust ligikaudu kaks korda suurem: kui Lotmani & Lotmani valimid koosnesid igalt autorilt ca 500 värsireast, siis minul enam kui 1000st (vt Tabel 1). Nii võivad ilmned eripärased tendentsid, mis pole üksnes Alverile iseomased, vaid tekiks ka teiste autorite valimit laiendades.

Mõlema luulekogu foneemiliste täisriimide hulk sarnaneb artikli valimis esindatud kõrgeima puhaste riimide osakaaluga luuletajatele. Nii Betti Alveri, Anna Haava, Artur Alliksaare, Ain Kaalepi, Harald Rajametsa kui ka Indrek Hirve luules esinevad sellised riimid umbes 90% ulatuses. „Tolmu ja tule” 89,84% foneetiliste täisriimide osakaalule on erakordselt lähedal Harald Rajametsa täisriimide osakaal (89,9%). Neist kahest autorist sellel tasandil puhtamaid riime viljeleb üksnes Ain Kaalep (97,6%). Alverile iseloomulik irruliste vokaalide peaaegu täielik vältimine kattub enim 20. sajandi keskpaiga ja lõpu luuletajatega. „Tolmus ja tules” esinevad

erinevad rõhuvokaalid 1,22% riimidest, kogus „Korallid Emajões” aga 0,74% kõigist riimidest. Alveri varasemale luulele sarnaneb enim taas Harald Rajametsa looming, kelle luules on erinevate rõhuvokaalide osakaal 1,2%. Artur Alliksaar ja Ain Kaalep väldivad irrulisi rõhuvokaale täielikult. Taolisi riime esineb Alveri debüüdist (aga mitte viimasest kogust) vähem ka Metsakutsu (1%) valimis. Erinevate rõhutute vokaalidega riimipaarid „Tolmus ja tules” puuduvad, kogus „Korallid Emajões” on neid 0,37%. Selliseid riime on riimipraktikas sagedasti välditud – pea kõigi autorite (v.a. Valmar Adams, 9,1% ja Metsakutsu, 3%) valimites jääb osakaal alla protsendi. Alveri hilisemale luulele on rõhutute vokaalide osakaalu poolest kõige lähemal Anna Haava (0,5%) ja Genka (0,5%) valimid. (M-K. Lotman, R. Lotman 2024: 615)

Assonantsriime leidub Alveri valimis rohkem, kui konsonantriime. „Tolmus ja tules” esineb erineva rõhutu silbi piirikonsonantidega riime 7,52%, vaid alla poole protsendi vähem kui Genka (7,9%) valimis. Nii on ainsad kirjanduslikud autorid, kelle loomingus leidub leviluulejatega võrdselt taolisi riime, Betti Alver ja riimiuuendaja Valmar Adams (15,5%). Kogus „Korallid Emajões” jääb rõhutu silbi piirikonsonantidega riimide osakaal aga 1,11% juurde, mis lubab paralleeli tõmmata Rajametsa (1,2%) luulega. Erinevate rõhusilbi piirikonsonantidega riime esineb seevastu Alveri hilisemas luules (3,7%) rohkem kui varasemas (1,22%). Sellest aspektist on hilisem luule võrreldav Contra (3,1%), varasem aga pigem kirjanduslike autorite – Marie Underi (1,1%), Anna Haava (1%) ja Indrek Hirve (1%) – loominguga.

Ka eri tüüpide rõhumustrite osakaalu jaotuses on märgata tähelepanuväärseid tendentse. Nimelt puuduvad rõhutu järgsilbiriimid suurema osa valimisse kuuluvate luuletajate loomingust täielikult (M-K. Lotman, R. Lotman 2024: 617), ent Alveri kogus „Korallid Emajões” on nende osakaal üsna kõrge (8,18%). Ainsad, kes lisaks Alverile analüüsitud autoritest rõhutuid järgsilbiriime kasutavad, on Lauri Räpp (3%) ja Friedrich Reinhold Kreutzwald. Just viimasel on sedatüüpi riimide kasutamise osakaal väga sarnane kogus „Korallid Emajões” esinevale osakaalule (8,1%). Ent Alveri „Tolm ja tuli” tõuseb esile kõrge pearõhuriimide protsendiga – rohkem kui Alveri debüütkogus (81,87%) esineb taoliseid riime antud valimist vaid Mait Vaigu luules (87,4%); seevastu luulekogu „Korallid Emajões” pearõhuriimide osakaal (63,2%) paigutub aga analüüsitud autoritega võrreldes protsentuaalselt keskele.

Kaas- ja pearõhuriime esineb Alveri varasemas (17,52%) ja hilisemas (19,7%) luules üsna võrdsel määral, osakaalu saab kõrvutada Kreutzwaldi (18,8%), Adamsi (18,6%) ja Rajametsa (17,8%) riimikasutusega. Siiski tasub märkida, et Rajametsa luules on pearõhuriime Alverile sarnaselt 79,3% ja Adamsi luules 76,8%, kuid Kreutzwaldi pearõhuriimide määr jääb vaid 37,2% juurde. Nõnda on Alveri kogude rõhumustrid võrreldavad pigem kahe esimese luuletaja omadega. Kaasrõhuriimide osakaal tõuseb hilisemas luules hüppeliselt – „Tolmus ja tules” on selliseid riime 0,61%, kogus „Korallid Emajões” tõuseb arvukus aga keskmisest veidi kõrgema 8,18%-ni. Ent Alveri varasemas luules esineb kaasrõhuriime kõigist analüüsitud autoritest kõige vähem – protsendi võrra ületab „Tolmu ja tuld” Metsakutsu (1,5%), veidi rohkem Ain Kaalep (2%).

Väärrib tähelepanu, et kui retseptioonis rõhutatakse sageli Alveri riimipuhtust, siis erivärtelisi riime leidub tema avakogus antud metoodikaga analüüsitud autorite valimist enim – pea 10%. Osakaalule on kõige lähemal riimiuuendaja Valmar Adamsi (8,7%) ja Metsakutsu (7,3%) looming. „Korallid Emajões” (0,37%) jääb vastupidiselt aga spektri teise otsa, sellest vähem erivärtelisi riime leidub vaid Rajametsa valimis, kellel taolised riimid täielikult puuduvad. Tähelepanuväärne on asjaolu, et Alveri loomingus esineva ohtra liitsõnade kasutamise tõttu sarnaneb „Tolm ja tuli” (14,87%) riimide rõhuerinevustelt enim Genka (14,2%) ja „Korallid Emajões” (18,96%) Metsakutsu (18%) valimile. Samuti sarnanevad mõlemad luulekogud leviluuletajate valimitele rohkete liitriimide poolest – enam liitriime kui kogus „Korallid Emajões” (10,78%), esineb ainult Metsakutsu (14,6%) loomingus, „Tolm ja tuli” (4,07%) läheneb enim Genka (6,9%) liitriimide osakaalule.

Betti Alveri riimipraktikad, mida on peetud klassikaliseks ja puristlikuks, kutsuvad üllataval kombel luuletaja poetikat võrdlema leviluuletajate – peamiselt räpparite Genka ja Metsakutsu –, mitte eesti luulekaanoni klassikute riimikasutusega. Kirjanduslikest luuletajatest sarnaneb Alveri poetikale enim Harald Rajametsa, Valmar Adamsi ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldi riimikasutus.

4. Riimsõnade semantikast luulekogudes „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões”

4.1. Riimsõnade tähendus luuletuste struktuuris

Luulekogu „Korallid Emajões” 33 luuletuse hulgas leidub lisaks lüürilistele tekstidele ka tugevate narratiivsete algetega luuletusi. Vormiliselt poemile lähenevad luuletused on pikemad, sisaldavad sageli otsekõne ning üldiselt jõuab luulehäääl unenäoliste radade või dialoogide kaudu eetiliste kreedodeni. Taolistes luuletustes kasutab Alver sageli identriime ja refrääne, et säiliks struktuuriline ühtsus.

Parimaks sellelaadiliseks näiteks on „Sim-sala-bim” (lk 438), kus on kasutusel mitmed struktureerivad võtted. Luuletus koosneb lausa 176 värsireast, läheneb mahult ja struktuurilt poemile ning evib muinasjutulise narratiivi algeid. Ühise riimiahela ja kujunditega ühendatud read kirjeldavad sama mõtte arendust, annavad nii selgepiiriliseltegevustiku pöördeid edasi. Read „Mind hoidis mu haldjalik ema. / Tõtt rääkis / mu tõsine paps. / Ma ihkasin ilmavalgust / kui nende lihane / laps” tekitavad pildi lüürilise lausuja lapsepõlvest – ta igatseb suurt maailma, rohkemat kui vaid perekonna hoolt. Luulemina viiaksegi koduselt kartulipõllult uhke tõllaga õnnemaa lossi, Eedeni väravate juurde, mille võtit on müstiline kõla talle juba lapsepõlves lubanud. Nii aga võõrdub ta „jalas klaasised kingad” ja „rinnal / teemandiread” oma perest: „Oh õudu! / Mu ema ei hoia mind enam. / nii võõralt / vaatab mu paps. // Oh õuduste õudu! / Ma polegi mina / ja nende lihane / laps.” Korduv riim *paps : laps* rõhutab perekonnasuhteid, muutunud ridade abil illustreeritakse nende lõhkumist.

Luuletuse lõpus pööratakse lugu ümber, korduvad read „Mind hoidis mu haldjalik ema. / Tõtt rääkis / mu tõsine paps. / Ma ihkasin ilmavalgust / kui nende lihane / laps” leiavad uue jätku: „Ma ihkasin ilmavalgust – ja leidsin kesk hämarust / kord väikse lambi / ja võtmed, / mis ei avanud / eedeni ust. / Kuid lambike põleb – –”. Ridade teisenenud tähendus viib sündmuste käiku edasi – või õigemini tagasi: unenäoline sõit lossi tühistatakse. Ema hool ja isa tõde mõjuvad pärast nende kujutletud kaotamist teisiti, avara maailma avastamise tungi kõrvale

sugeneb armastus uttu uppuvate koduste kartulivagude vastu. Need pole aga luuletuse ainsad korduvad read. „Sim-sala-bim” on mõttekriipsudest koosnevate ridade abil kuueks osaks jaotatud. Luuletuse viimane, lühem tsükkel koondab veidi muudetud ridasid esimesest tsüklist, toimib kokkuvõtva lõpplahendusena. Kui alguses usutakse: „Must Vari / kõplab kinni / kõik heledad / pilvepraod [...] Ilmsi / kusagil ikka / sai tulise tuuma / iidne / ja uudne / imede / laul – – –”, siis lõpus lepitakse oleviku reaalsusega: „Ja kuigi / nii umbelt kinni / on heledad pilvepraod, [...] Ilmsi kusagil ikka / saab kiirgava kõla / hingehämaras / hõõgub / inimlaul – –”. Imede laulust saab inimlaul, tuline tuum leitakse hingehämarast. Muinasjutulisest ei lasta lahti, see kolib lihtsalt inimhinge turvalisse rüppe. Kordused aitavad mõista luulemina mõtteviisis toimunud muutusi, uut inimlikkuse, kodu ja reaalsuse väärtustamist.

„Sim-sala-bim” ei kasuta ühtsuse hoidmiseks üksnes väikeste variatsioonidega korduvaid refräänilisi ridu, moodustatakse ka pikemaid riimiahelaid, näiteks *sim-sala-bim* esineb identriimina neli korda, ent lisaks moodustab kuuese riimiahela ka riimsõnaga *Grimm* (mis omakorda leidub identriimina kaks korda). Sarnased võtted on kasutusel teisteski Alveri viimase kogu luuletustes. Ballaadis „Öö” (lk 475) korratakse igas stroofis hüüet „Oh ema, / mu ema”, mis ühendab kõiki lapse emale antud vastuseid. „Paviljonis” (lk 472) markeeritakse kordusega taas muutust, alguses peegelduvad tiigivees „aadlimünti atlassmütsid, / kuldsed karikad / ja kannud” leiavad end regivärsilises mõõdus uperkuuti pööratuna: „Kummuli / on kuldsed kannud / alaspidi / atlassmütsid”. Dialogilises luuletuses „Iiru-Aaru” (lk 451) korduvad luulesinale esitatud süüdistuste algused („Sa Iiru-Aaru, oled vist”) ning käsk tagastada antu („Seepärast anna tagasi”): „nii lillemeel / kui linnukeel” ja „pool piduööd / kõik päevatööd”. Ka mehe vastus esitatakse identselt kaks korda: „„Oh Saatus, / ära saherda: / mis kingitud, on kingitud.”” Viimane vastus algab küll sama kordusega, ent seda käsku mees täitma ei nõustu: „kuid mitte täppi tagasi / ei anna mureminutist / ma Iiru-Aaru, / egoist.” Taaskord on identselt kordusest irdumisega markeeritud nihet, illustreeritumaks luulemina väärtushoiakuid.

„Tolmus ja tules” leidub refräänilisi korduseid vaid ühes luuletuses. „Sinisuka ballaad” (lk 128) lõpetab kõik kolm stroofi veidi teisenenud, aga äratuntavalt sama reaga: esimese salmi „ennustas, et lähen hoopis hukka” on teise salmi lõpuks teisenenud värsiks „hiljem kummardasid, aga mõistsid hukka”; luuletuse lõpurida toob uue nihke: „keda vaenlased ja

sõbrad mõistsid hukka!” On tähelepanuväärne, et taoline kordus ilmneb debüütkogus ainsas luuletuses, mida pealkirjas ballaadiks on nimetatud – ka „Korallid Emajões” kasutab sageli refrääne just ballaadilikes tekstides. Identriimi näide ilmneb kolmeosalises luuletsükliis „Froufrou”, riimiahel *suu : Froufrou : kuu : Froufrou : puud : kuu* ühendab esimest ja viimast tsükli. „Tolmus ja tules” on riimi struktureerivat funktsiooni vähem rakendatud, ent üksikutes näidetes toimib see väga sarnaselt kogus „Korallid Emajões” tarvitatud võtetega.

Luuletuses „Võlg” (lk 463–464) on refräänil veidi teistsugune funktsioon. Mõjuvägev refrään kordub iga stroofi lõpus: „kuid võlga, / mu võlga / see tasa ei tee.” Lühikene lüüriline vorm ei nõua ilmtingimata struktuurilise ühtsuse tarbeks korduseid, mis võimaldab ridadel eelnevatest näidetest eristuvalt toimida. Kahes esimeses stroofis tutvustab luulemina kõike, mis temalt võetud on: „Alul võeti ära / mu sõba / ja sõlg, / mu võlupeegel, mu imelill / mu hõbehäälega / vilepill / [...] / Kui lootsingi eile, siis täna ma tean / mida nõudja veel nõuab, miks pantima pean / ka viimse valu ja silmavee –”. Traagiline tõdemus rõhub südant, ta on kõik ära andnud ning nüüd peab loovutama viimasegi. Kolmandas stroofis asendub leinav kurbus ootamatu helgusega, luuleminale kingitakse kaotatu eest maailma ääretus: „mu oma / siis äkki on igavik / mu päralt / kõik õnned ja õiemaad, / maailma müntide müriaad / kõik laulud, lennud ja Linnutee –”. Äkiline õnn kulmineerub aga sealsamas, kus lein – võlga ei tasu ka ülev rõõm. Kaotusvalust kantud salmidele on taoline refrään loogiliseks jätkuks, rõõmu ja paljususega kontrasteeruvana leiavad read „kuid võlga, / mu võlga / see tasa ei tee” aga veelgi traagilisema kõla. Luuletust läbib riimiahel *lee : tee : silmavee : tee : Linnutee : tee* seob kokku kaotatu ja leitu, leina ja rõõmu, lepib ka valusaimate tundmustega.

4.1.1. Negatiivse konnotatsiooniga riimsõnad

Niisiis kasutab Alver kogus „Korallid Emajões” riime sageli struktureerimiseks ja tundetiheidate ridade toonitamiseks, kuid „Tolmus ja tules” näeme teistlaadi dominant: siin prevaleerib riimipositsioonile asetatud sõnade abil iroonilise tumeduse rõhutamine. „Tolmu ja tule” peatelje moodustab dekadentsi ja vitaalsuse, rusuva ja lootusrikka maailmapildi vastandamine. Poetess maalib tumedad toonid isegi traagilisemaks üllatavate kontrastide abil, äng kõrvutatakse puhta

uudishimu ja kirjeldamatu tungiga olla. See säilib ka hilisemas luules, manifesteerub jõuliselt näiteks luuletuses „Võlg”, ent pole enam loomingu keskmes. Betti Alveri luulelooming, eriti varasem, naerab elu, surma ja enda üle, ent ei moondu seeläbi küüniliseks – tarmukas trots on see, mis kingib Alveri luulekeelele tema ainulaadse kõla (Kaur 2023: 40). Koguks „Korallid Emajões” on toon muutunud – uudishimu jääb, ent väärtused on teised. Nagu on täheldanud Eve Süvalep: „Suur maailm oma avaruse ja vabadusega pole B. Alverile aga enam selline väärtus nagu „Tolmus ja tules”. Eriti siis, kui see maailm kujutab kõrgeleennuliste otsingute nimel loobumist maisest, inimlikust elust või ahvatlevat pääsemist kodusest ahistavast eluringist. Otsinguid väärtustab tõeliselt ainult mure maa- ilma pärast, ja seda oskab tunda see, kellel on olemas kodu” (Süvalep 1987: 4). Trots asendub küll teatava rahuga, ent rõhuv ja sünge ilmestab ka luuletaja viimast kogu. On äärmiselt tähelepanuväärne, et need helisevat elujõudu ja vankumatuid väärtusi rõhutavad tumedad jõud paigutab Alver sageli värsi lõppu, riimipositsiooni – nii kohtame tema luules tihti just riimisõnadena negatiivse konnotatsiooniga sõnu.

Dekadentsihõnguline „Tolm ja tuli” on semantiliselt laetud riimisõnade poolest erakordselt rikas. Betti Alveri riimipoetika lisab luuletuste ja luulekogu tähenduslikule tervikule hoolikalt läbimõeldud tunnetuslikke kihte. Meisterlikult puhaste riimide kõrval leidub ka irrulisi riime – need „kõrvalekalded” on kaalutletud, rikastavad poetilist pilti ja hoiavad luulekeelt magnetiliselt pingestatud olekus. Alveri luules on kesksel kohal iroonia, „puudujäägid” ja inetus ei rikasta mitte ainult poetikat, vaid ka elu iseennast (Puik 2009: 165). Tänu irooniale leidub luules ohtralt kaksipidi mõistetavaid kujundeid – iroonilised võrdlused ja metafoorid ning isiklikest tunnetest distantseerunud luulehääli ei luba luulemina lõpuni usaldada. Kõige koleda kiuste vankumatult elujaatav maailmavaade mõjub küll poetiliselt usutavalt, ent realistlikku koodi rakendades näib sedavõrd inetu maailm (ebatervelt) unenäoline. (Kaur 2023: 32–33) Taolise maailma loomisel on olulisel kohal riimisõnad – Alver paigutab nimelt riimipositsiooni semantiliselt laetud, luuletuse verbaalse sõnumi seisukohast tähenduslikke sõnu, riimides seejuures mitte muutelõppe, vaid kokku kõlavaid sõnatüvesid; nii rõhutatakse neid tähendusi heakõla kaudu veelgi enam.

Luuletus “Tige valgus” kujutab irooniliselt, kuidas suurus taotleb inimhing naudib nietschelikut kõrgi traagika haripunkte (Muru 2003: 55). Kannatused joonistuvad selgepiirilisel väljal, irooniline paatos avaldub kõige paremini viimases katräänis: „Ja kui hetkel, mil sellesse silmad sa suruks, / hirmsa jõuga sind lennutab orgu laviin, / siis sa sosistad, kukkudes pihuks ja puruks: / sind ma õnnistan, surm! sind ma armastan, piin!” (lk 115). Riimipositsioonile asetatud *suruks* : *puruks* ja *laviin* : *piin* konnoteeruvad traagika, lagunemise ja katastroofiga. Negatiivse laenguga riimsõnu leidub luuletuses veel: teise stroofi *verest* : *perest* ja *kunagi* : *punagi* loovad teineteist täiendades rõõmutut õhustlikku. Taoline rõhutatus nihutab luuletuse eksimatult kurbloolise kõla viimase piirini, lubab uskuda, et kannatusi on nõnda utreeritud iroonilistel eesmärkidel. Sellelaadne lohutamatum uhke märterlikkus ei toimi päästva irooniata – riimsõnad aitavad huumoril esile kerkida.

Tõsimeelse traagika ja Alverile omase kergelt peidetud iroonia selgemat vahekorda loovad riimsõnad paljudes „Tolmu ja tule” luuletustes. „Kroonikas” (lk 123) pilkab lüüriline lausuja iseenda päritolu üle: luulemina perekonda kuuluvad verejuga keskel kähmlevad esiisad ning poolpime enesetapjast vanaema, kes lisaks kõigele veel kuradiga sõprust sobitab. Riimsõnad *nuga* : *verejuga*; *jõugus* : *tõugud*; *saatanaga* : *aga*; *killas* : *pillab* rõhutavad huumorikalt ülepakutud olustikku. „Tontide nägijas” (lk 136) kohtuvad varjuriigi õudused lapseliku mängulisusega, riimid *kisendada* : *sisendada*; *tont* : *kont*; *varjus* : *harjus*; *kirm* : *hirm* ja *perre* : *verre* loovad verdarretava miljöö, mis luuleminale paradoksaalsel kombel inimeste maailmast kodusem on. Teispoolisusega harjumise kujund on soneti lõpupuändi jaoks tähenduslik: „Kuid päevavalgel nüüd mind valdab hirm. / Ma vist ei kuulu enam inimperre: / üks kumin teisest ilmast jäänd mu verre.” Esineb ka riimiootuste lõhkumist: kui muidu võiks lugeja taoliste riimsõnadega ümbritsetult oodata *varjus* riimipartneriks sõnaga *kisendada* paralleelset sõna *karjus*, siis harjumine toob kaasa sonetile omase pöörde. Luuletuses „Ebausklik” (lk 130) on riimipositsioonil selle peateema, ebausuga seotud sõnad: *plaane* : *talismaane*; *puus* : *poti-kuus* ja *tass* : *kass*, Ka luuletuses „*Mitte viirastus, meeltepett” (lk 139) rõhutavad just riimsõnad selle peaideed – Alver loob siin nende abil paralleeli luulemina luustiku ja koletisliku hotelli vahele: *meeltepett* : *skelett*; *tube* : *jube*; *toad* : *noad*.

Luuletuses „*Kes poleks näinud häda, mille raskus” (lk 112) jäävad kirjeldamatud sõjakoledused alla luulesina hingepiinadele. Esimeses stroofis maalikse pilt sõjast riimisõnadega *raskus : askus; mägesid : vägesid; laasis : (valude) ekstaasis* ja (nutust) *parkusid : karkusid*. Luulesina kannatusi kujutav teine stroof nõnda karmi olustikku ei loo, riimipaarid *tajub : vajub; vend : end; nooli : oreoli* ja *pea : (ei) tea* on neutraalsemad. Esimesed kolm riimipaari suhestavad omavahel välist ja sisemist maailma, loovad paralleele tajumuste ja materiaalse vahel. Vastandust antakse edasi nii võttestikus kui ka semantilisel tasandil, ent seda erinevalt – kui riimsõnad rõhutavad esimese stroofi vaieldamatult koletut olupilti, siis lüüriline mina tunneks justkui enam kaasa teise stroofi luulesina läbielamistele. Riimipaar *pea : (ei) tea* on aga eesti luules kinnistunud riimipaar. Paralleel *pea* ja (mitte) teadmise vahel on luules sagedasti esinev keeleline konstruktsioon. Read „[k]es poleks näinud häda, mille raskus / võiks purustada raudseid mägesid / [...] / või Laatsarusi valude ekstaasis / teeveeril kallistamas karkusid?” ja „[k]uid hoopis teravamalt leina tajub / vaim sinu kõrval viibides mu vend, / kui raamat põlvilt põrandale vajub / ja äkki kõiges kaunis leiad end” (lk 112) on selgelt ironiliselt pingestatud, kannatuste vahekorid on poeetilise võttena ümber pööratud.

Ometi ei ole negatiivsete riimsõnade kanda üksnes ironiline pinge, luuletusest „Hing” (lk 140) leiame siira kontrasti hinge ja mõistuse vahel, mille ühisosa kulmineerub südamlikus harmoonias. Esimese kahe tertseti paarisriimilised *võikas : põikas* ja *põrkus : nõrkus* loovad pildi pimedada mõistuse hüsteerilisest eksirännakutest enne, kui hing ta päästab. Luuletust läbiva riimiahela *ling : võitlusping : ring : hing* riimsõnad on gradatiivselt üha positiivsemad – alguse relvast saab lõpus päästev hing. Riimide abil rõhutatud ehe tumedus on märkimisväärne ka luuletuses „Ühele hullule” (lk 114). Kui „Tigedas valguses” rõhutati koledat ironiliseks übermängimiseks, siis nüüd on traagiline tundetruu: „Su hing on ihus kuumav lõik, / täis kärkseid, kõdumist ja katku, / et sinus aga murduks kõik / ei, selleks piinasid ei jatku!” Piinade rõhutamisel on taaskord oluline osa riimidel. Kahest esimesest stroofist leiame küll negatiivsema alatooniga riimsõnu (*seegis : leegis; laisad : raisat; sööb : lööb*), ent kannatuste kulminatsioon saabub lõpustroofis. Riimipaarid *lõik : kõik; katku : jatku; pikselööb : mõök* ja *vabaks : tabaks* ühendavad luuletust läbiva valu ja lootuse, tugevuse ja nõrkuse.

Kuigi negatiivse konnotatsiooniga riimsõnad on sagedasemad „Tolmus ja tules”, leidub ka kogus „Korallid Emajões” mõningaid taoliseid näiteid. Luuletuses „Ainus autor” (lk 477) esineb 28 rea kohta vaid neli riimiahelat, enamik ridu on orbvärsid, seetõttu on riimipositsioonile asetatud sõnad eriti mõjusad. Riimiüksused *autor : autor; edu : edu* ja *elu : elu* moodustavad identriimid (kuigi viimast kahte riimiahelat saab lugeda ka neljaseks, erineva rõhutu silbi piirikonsonandiga irdriimiliseks riimiahelaks). Luuletuse ainuke mitte identriimidest koosnev paar on *häbi : läbi*. Ajale esitatud suurte küsimuste ja saadud elutarkade vastustena vormistatud luuletus kannab kindlat kreedot – luuletaja sule läbi kõneleb elu ise, kirjutaja asi on isetult tõde kirja panna. Kirjutatud lugudes hakkab imena hõõguma „vahel õnn / vahel tume tõde, / vahel hingehäda ja häbi,” ent ka siis saab edu eest vastutada vaid elu, aeg kuulutab vaid lõppe: „Su lugu / on läbi.” Rõhutatud riimipaar *häbi : läbi* ei loo kohutavat olustikku ega markeeri ironiat (nagu seda teevad negatiivse konnotatsiooniga riimsõnad „Tolmus ja tules”), see aitab esile tõusta tugevalt eetilisel sõnumil.

„Tolmus ja tules” on heakõlasid ennekõike luuletuste tuuma rõhutamiseks tarvitatud. „Korallid Emajões” üllatab lisaks uuenenud vormile ka muutustega riimipoetika semantilises plaanis – riimipositsioonides on tarvitatud neutraalsema laenguga sõnu ja identriime. Luulekogu „Korallid Emajões” kõige tumedamad luuletused on IV tsükli „Kodu” paiknevad ballaadid, raskemeelsuse kese lasub (lapse) surmaga seotud narratiivil. Ballaadide riimsõnad on pigem emotiivse laenguta, ent leidub ka erandeid. „Käeballaad” (lk 474), mis räägib orjatüdruku lapse kurvast saatusest, üllatab ridadega „Maailm on kibe ja kuri. / Last löödi, kuni ta suri,”. *Kuri : suri* jääb aga luuletuse ainsaks tugevalt negatiivseks riimipaariks. Kaug-Ida legendi põhjal kirjutatud „Kellahääl” (lk 469–470) jutustab loo sellest, kuidas kellavalaja tütar heidab end sulametalliga täidetud kellavormi. Isale jääb katsest laps päästa pihku vaid ta pisike king. Luuletuse kolm riimiahelat (*peab : teab; alaspäi : jäi* ja *hing : king : king : king*) rõhutavad narratiivi olulisi punkte, mitte traagikat. Meisterlikult õõvastav on onomatopoeetiliselt kellahelinat jäljendav hõige „„Minu king!... / Minu king!... / Mu king...””, ent identriimile kingib kõheda kõla luuletuse sisu, mitte vastupidi. Luuletus „Öö” (lk 475) on ema ja lapse vaheline sügav vestlus elu ja surma vahekorra. Kõige negatiivsema kõlaga on rõhutute järgsilpide riimid *unarul : kalmistul* ning *koledik : igavik*, luuletuse raskuskese peitub aga venna

surma leinava lapse suust kõlavas mures: „,Nüüd uinu sa, õnetu, kuula mu nõu / ning unusta lõpuks / tiiger ja lõu...” / „Oh ema, / mu ema, / see koledik / unub siis, / kui otsas / on igavik!””

„Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões” kannavad mõlemad tumedust, ent seda oma iseäralikul moel. Betti Alveri debüütkogust leiame nooruslikku sõjakust ja kirkast ironiat, mille najal joonistuvad selgepiirilisel välja naeruväärsuseni traagilised pildid, ent ka siira murega seotud usk inimhinge vastupidavusse. Intensiivse rusuvuse toonitamiseks on sageli asetatud riimipositsioonile surma, vere ja sõjaga konnoteeruvad sõnad. Viimane kogu pole nõnda trotsihõnguline, tumedus jääb kõlama vahetus leinas ning otsinguilt leitud elutarkustes. Negatiivse konnotatsiooniga riimsõnu tarvitatakse vähem, kurbuse kese peitub traagilistes narratiivides ja maailma pärast muretsevates tõdemustes.

4.2. Luulekogusid „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões” raamistavate luuletuste riimisemantika

Luulekogude „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões” üldstruktuur on võrdlemisi sarnane – mõlemad koosnevad neljast temaatilisest tsüklist. Läbimõeldud ülesehitus ilmneb eriti hästi kogude raamistikus, seetõttu analüüsin järgnevas peatükis terviku riimipoeetika paremaks adumiseks mõlema teose algus- ja lõpuluuletuste riimisemantikad.

„Tolmu ja tule” avaluuletuseks on „Ekstaas” (lk 107), julge ja tahtejõust pakatav avang: „On päris kindel: jalge alla / jääb sulle tuge liiga vähe, / kui sa kõik tõkked teelt ei talla / ja mööda enesest ei lähe” (Kaur 2025: 697). Riimipaarid *alla* : *talla* ja *lähe* : *vähe* on vertikaalsel, riimipartnerite tasandil küll negatiivse laenguga, horisontaalsel, värsirea tasandil kannavad aga positiivset tooni. Riimipartnerid *alla* : *talla* toimivad semantilisel tasandil homonüümriimina, võimendavad teineteise sarnast tähendusvälja ja muutuvad nii tähenduslikult mõjusamaks. Tugev semantiliselt negatiivne laeng aitab luua õiget meeleolu esimese kahe rea kurvatoonilise tulevikuvisioni tarbeks, mida toetavad langusega seostuvad riimsõnad *alla* ja *vähe*. Kolmandas ja neljandas reas on riimipositsioonil samuti negatiivse konnotatsiooniga verbid *talla* ja *lähe*. Kolmanda luulerea *kui* loob aga (veel) tingliku tegutsemisplaani, eeldused parema

võimalikkuseks – tuge jääb liiga vähe, *kui* sa ei lähe. Vajalik tegevus on markeeritud lauseeitusega, lahkumise ja loobumisega seonduvad verbid pööratakse positiivseks.

Esimesed neli rida juhatavad vajalike suurte tegude, positiivse liikumiseni ja kulmineeruvad julgustusega plaan tõeks teha: „Kui suur on korraga su isu! / Hing, ära ohus karda hukku, / vaid senisest end lahti kisu / ja keera vanad ukсед lukku!“. „Ekstaasi“ loosunglikult rõõmsat kõla tasakaalustavad tumedad kujundid ning riimipaarid, nagu *isu : kisu* ja *hukku : lukku* (Kaur 2025: 697). Ainus eksimatult positiivse kõlaga riimsõna on *isu*, mis väljendab iha eelmainitud parema järele. Riimipartner *kisu* on küll tugevalt polüsemne sõna, ent kannab suuresti siiski negatiivseid tähendusi – kiskumine on jõuline, ehk isegi vägivaldne tegevus. Luuletuse kontekstis kistakse end lahti aga kõigest endisest, rusuvast. Riimipaari *isu* ja *kisu* puhul on mõlema sõna semantilises väljas tung millegi järele, ent kui *isu* puhul on tung sisemine, siis *kisu* konnoteerub pigem välise tungiga. *Lukku : hukku* on vertikaalselt tasandil taas tumeda kõlaga – *hukku* aktiveerib ka neutraalsema riimsõna *lukku* ohtlikku varjundit. Siiski on riimsõnadel horisontaalsel tasandil pigem positiivne tähendus – lukustatakse vana, hukku ei kardeta. Riimsõnad kostitavad luuletust raskusega, mis kontekstis elujõuga balansseerub.

Tumedus süveneb järgmistes värssides veelgi: „Sind ümbritsevad jäised tuuled, / ööst kerkib tühi mägiahel. / Sa aimad sügavust ja kuuled / metsloomi kaljuseinte vahel.“ Luulemina ei kohku rusuva ees – hirm, tühistatakse viimase nelja rea meelegendlate töotustega. Luuletuse lõpp jääb avatuks, tingiv kõneviis ei lase lugejal adressaadi otsustavavas sammus veenduda. (Kaur 2025: 697) Riimsõnad *tuuled : kuuled* ja *mägiahel : vahel* on pigem neutraalsed, raskuskese langeb värsisestele kujunditele. Küll aga kannavad sõnad *tuuled* ja *mägiahel* tunnetuslikku vägevust – loodusjõudude väärmatu jõud heliseb kaasa luuletuse võimsa edasiliikumise ja vabanemise tooniga. Liitsõna järelosa *ahel* tekitab aga vastupidist, kaheksanda rea riimsõnaga *lukku* seostuvat suletuse tunnet – vabaduse ja paigalseisu kontrast lisab luuletuse erksavärvilisse kujundistikku teravust.

Luuletuse üldine positiivselt jõuline tonaalsus lubab tingiva kõneviisi kiuste otsustavasse sammu uskuda: „Kui sa nüüd julgeks minna! Sillaks / su ees siis kuristikud kaanduks, / hall kivi raskeid vilju pillaks / ja kiskjad alandlikult taanduks“ (Kaur 2025: 697). Riimsõnad *sillaks :*

pillaks ning *kaanduks* : *taanduks* mõjuvad vastandlikult. Verbid *pillaks* ja *taanduks* seonduvad eelkõige kaotamise ja loobumisega, ent taandujaks pole luulemina, vaid tema vastased ning pillamine omistab „Ekstaasi” kontekstis külluslikult positiivse tähenduse. *Sillaks* ja *kaanduks* on tihedas omavahelises seoses – esmalt moodustab *sillaks* / *su ees siis kuristikud kaanduks* omaette ridadevahelise siirdega varustatud tervikliku lauseosa, mille esimene ja viimane sõna on järjestikuste ridade riimsõnadeks. Sihitis *sillaks* on verbi *kaanduks* seotud laiend, mis tähendab, et riimsõnad on omavahel reksiooniseoses. Taoline tugev ühendus kingib mõlemale sõnale positiivse konnotatsiooni – sild sümboliseerib teed, pääsu teisele poole, kaandumine viitab aga silla tekkimisele. Edasiliikumise võimalikkusega tegelevas luuletuses on silla loomise kujund vankumatult rõõmsakõlaline.

Kiire jambiline rütm ja lühikesed värsijalad toetavad õhutavat tooni, luuletuse läbiv naisriimilisus rõhutab seejuures riimsõnu. Negatiivse konnotatsiooniga riimsõnad nagu *vähe*, *hukku*, *lukku*, *kisu* jne omandavad paradoksaalsel kombel positiivse kõla. „Ekstaasi” tumedates kujundites kulmineeruv tahe sobib kirjeldama kogu Betti Alveri varasemat loomingut – rõhuva ja sünge abil ilmneb luule tähenduslik tervik, mis kannab eneses adumatult helget jõudu, lootust ja julgust (Kaur 2025: 697).

Sarnaselt mõjusa magnituudiga on ka „Tolmu ja tule” lõpuluuletus „Galeer” (lk 164). Tulevikku markeerivad tegusõnafraasid töötavad sarnaselt „Ekstaasile” suuri tegusid: „Ma ehitan kõrge galeeri, / mu vaimust saab kiikuv trepp, – / las päälegi laeva veeri / lööb krepiga toonela sepp!” (lk 164). Riimipaarid *galeeri* : *veeri* ja *trepp* : *sepp* on intrigeerivad mitmel tasandil. (Kõrge) galeer ja trepp seostuvad mõlemad (edasi) liikumisega, kõrgustega, mis näib positiivne, ent galeeril on ka tumedam konnotatsioon – sõda. Sõja ja surmaga sõlmub ka toonela ehk manala, surnute asupaik, mis on riimsõna *sepp* täiendiks. Kui *sepp* ise on võrdlemisi neutraalne sõna, siis toonela lisab hukatuslikku maiku, eriti kontekstis, kus ta laeva veeri peksab. Tumedakõlalisel toonela sepal on ka maisem tähendus – tooneseppe ehk puukoi on putukas, ent nemadki on eesti rahvausundis surmakuulutajateks. *Veer* võiks kontekstiväliselt mõjuda neutraalsena, ent „Galeeris” on seegi riimsõna äärmiselt laetud – jõutud on selle maailma otsa, nüüd tuleb leida uus.

Luulemina meelegendus on kõigutamatu, intertekstidega vanakreeka kultuuriruumist ilmestatakse jumalikemategi ahvatluste mõttetust: „Mind Sappho lüüra ei paelu. / Jää kaldale, täiuslik Phaon! / Ma puusse kui pikki naelu / kuu mürgiseid kiiri taon”. Sappho ülistab fragmendis kuuvalguse ilu⁸, ent Alveri „Galeeris” muundub kuu mürgisteks kiirteks. Kõigest maiselt kaunist, mis üritab luulemina selles maailmas hoida – isegi luulest – tuleb loobuda. Riimipaar *Phaon* : *taon* on Alveri varasemale riimipoeetikale väga omane – üheks riimipaariliseks on küll Kreeka nimi, ent nii foneetilisel kui ka prosoodilisel tasandil on tegu siiski täisriimiga. Riimipositsioonil asetsev intertekst rõhutab luuletuse mütoloogilist Vana-Kreeka temaatikat. Phaon, Mütilene väina müütiline paadimees vastutas inimeste Lesbose saarele transportimise eest. Palve kaldale jääda on paralleelne väitega, et Sappho lüüra luulemina ei paelu – mõlemad read rõhutavad eelmainitud loobumist.

Riimipartner *taon* on võrdlemisi agressiivse kõlaga, ent see sobib (ka laiemasse) konteksti. „Galeer” ei ole vaid „Tolmu ja tule”, vaid ka kunsti ja ilu taevani ülistava IV tsükli lõpuluuletus. Lesbosel loobumine on sedavõrra tugevalt märgilisem, (küll mürgiseks muundunud) kauniste ja õrnade kuukiirte võrdlemine naelte puusse tagumisega pisendab nende võlu. Riimipaar *paelu* : *naelu* toimib samuti mitmel tasandil. Paelumine kannab üldiselt positiivset kõla, kütkestamine tühistatakse aga ei-partikliga. Nael jääb riimsõnana üldiselt neutraalseks, küll aga moodustub parallelism riimsõnade *taon* ja *naelu* vahel. Naelu on verbi *taon* sihitis, kunstiline inversioon pingestab lauseliikmete vahelist seost. Kui katrääni kaks esimest rida on omaette terviklikud laused, siis kaks viimast rida moodustavad tänu riimipositsioonile asetatud grammatilisele objektile ja verbile samalaadselt ühtse terviku.

„Galeeri” paatos on uhke, omaenese maailma saatuse kaptenina tervitab luulemina eesseisvat julge südamega: „Ning seistes galeeri ninas, / käes rasketest rihmadest nuut, / ma seletan

⁸ „Udu ja kuu wajuwad merde, / Ja kesköö tuleb sisse, / Ja tund tuleb ja tund läheb, / Mina aga laman ükski.”
Tõlkinud Kusta Toom. (Toom 1917: 26)

kauguste sinas / üht Hellast, barbaarset ja uut”. Luulekogu läbivate allakäigumotiivide ja nende kiuste paradoksaalselt valjult heliseva elujõulisuse kreedo kõrvale sobib uue maailma manifestatsioon ideaalselt. Riimipartnerid *ninas* ja *sinas* jäävad pigem neutraalseks. *Nuut* ja *uut* on selle eest vastandlikud – ja samas ka mitte. Kui nuut seondub rõhumisega, siis uus töötab vabadust, mida luulemina igatseb. Lõpetatus (*closure*) ei pruugi oma olemuselt olla ajaline lõpetatus, mis tähendab, et lõpetatus ei pea (iseenesest) lõppudest sõltuma (Smith 1968: 2). Nii kuulutab luulekogu lõpuluuletus hoopis algamist, mida nii luuletuse kui ka luulekogu viimane riimipositsioonile asetatud sõna tugevalt rõhutab – on tähelepanuväärne, et selleks on just *uut*. Lõpp jääb meeldivalt avatuks, töötab maailma, mida keegi veel avastanud pole. See maailm ei ole aga viimistletud ja kaunis, luulemina vastne Hellas on barbaarne, toores ja julm, mida rõhutab ka riimipartner *nuut*.

„Ekstaas” ja „Galeer” moodustavad kogule „Tolm ja tuli” suurepärase raami. Alguse sild sirgub lõpus trepiks, millel turnides lugeja tundmatusega tõtt pannakse vaatama. Uus võib olla barbaarne, aga mitte hirmus, sest juba alguses lubati, et julgus saab tasustatud. „Galeeri” luulemina on „Ekstaasi” õpetussõnu agaralt kuulda võtnud – hukku ta ei pelga, ka ohus mitte. Hävingut kuulutav toonela sepp on laevareisi kõige väiksem mure, oluline on see, et laev edasi liiguks. Kui „Ekstaas” jätab otsustava sammu päriselt tegemise küsimärgi alla, siis „Galeeril” on lugejale pakkuda üpris kindel vastus – samm astuti, kiskjad taandusid ning nüüd helendabki kaugustes uus Hellas, mida terve aeg igatsetud on.

Karl Muru võrdleb kogu „Korallid Emajões” avaluuletuses „Arbujate aegu” tundmatu avastamise vastu tuntava kire magnituudi „Tolmu ja tule”-aegsega – kirjanduslik minevikumeenutus sobib suurepäraselt igakülgsest erinevat loomeperioodi avama (Muru 2003: 211). Luuletuse esimesed neli rida tõmbavad lugeja „teisele poole”, markeerigu see luule ja igapäeva või vanema ja uuema (loome- või elu)perioodi vahekorda: „Teispool metsi, teispool järvi, / teispool rabasid, mis roostevärvi, / teispool merd, kus murdub mõtte tüür – / kerkib müür.” Riimsõnad *järvi* : *roostevärvi* konnoteeruvad horisontaalsel, värsirea tasandil mõlemad loodusega. Vertikaalsel, riimipartnerite tasandil *roostevärvi* nõnda tugevat loodusekonnotatsiooni ei kannu, aga öeldistäide *rabasid*, *mis* tekitab tugeva horisontaalse tasandi seose

(ellipsiga on fraasist küll olema-verb välja jäetud, ent rabasid toimib siiski öeldistäitena, ellipsita kõlaks verbifraas „rabasid, mis on roostevärvi”). Riimipartnerid *tüür* : *müür* seonduvad aga otsingutega, rida „teispool merd, kus murdub mõtte tüür” juhatab sisse (veel) adumatu maailma. Tundmatu otsinguid rõhutab ka värsside alguses korduv *teispool*. Tüür hoiaks ekseldes kurssi, ent murdununa temast kasu ei ole – sihtkohaks on aga metsade-, merede-, järvede- ja rabadetagune müstiline müür.

Kui seikleja on müürini jõudnud, siis tekib uus küsimus – mis on selle taga? Luulemina teab kindlalt vaid seda, mida seal pole: „Teispool müüri / mitte keegi / meile laternat ei süüta. / Üle müüri / mitte iial / meid ei hüüta.” *Teispool* ulatub nüüd juba müüri taha, ent see maailm pole rändaja vastu lahke. Identriim *müüri* : *müüri* rõhutab luuletust läbivat kujundit, tõstab esile luulemina ja müüritaguse ilma eraldatuse. Riimipaar *süüta* : *hüüta* toob taaskord esile seosed otsingutega – mõlemale riimsõnale eelnev partikkel ‘ei’ indikeerib, et abi õige tee leidmiseks oodata pole. Takistusi leidub veel: „Müüri taha / ükski värav / meid ei vii. / Sinna, sinna / lendab / luule / läbi öö ja ärkab üles / musta ummikmüüri / unest / Uue Looja / süles.” Riimiahel *müüri* : *müüri* täieneb kolmanda riimsõnaga, *ummikmüüri* kannab isegi tugevamat paigalseisu konnotatsiooni. Müüri taha luulemina ei jõua, küll aga lendab sinna päästev tiivuline luule. Riimipaar *üles* : *süles* seostub sageli loominguga⁹, mis võimendab luuletuse kunsti ülistavat kreedot – loojad tulevad ja lähevad, aga luule jääb.

1987. aastal Juhan Liivi luuleauhinna pälvinud luuletus „Elul on väikene hingemaa” lõpetab kogu „Korallid Emajões” sisekaemusliku tooniga. Mõtlik tõdemus on väljenduselt lihtne, ent tabab seejuures sügavalt elutarka tuuma: „Kõike võib tahta, / karta / ja loota. / Seda, mis tuleb – / mitte keegi / ei oota.” Irrulise rõhusilbi konsonanandiga assonantsriim on heakõlastatud täisriimilise riimipaariga – nii moodustub pikem verbidest koosnev riimiahel *tahta* : *karta* : *loota* : (ei) *oota*. Riimsõnad *tahta* ja *karta* ning *loota* : (ei) *oota* pingestavad vastandudes teineteise tähendusvälja; *tahta* : *loota* ja *karta* : (ei) *oota* seevastu võimendavad üksteise mõjusust. Luuletus jätkub unenäolise hägu ja maiselt mõistuspärase õrnas koosmängus: „Ei-tea-kus / eikellegi / kangaspuud / koovad nii kaledalt / ilmvallale / ikka / midagi / muud.” Riimsõnad

⁹ Üheks tuntumaks näiteks on tõenäoliselt read Juhan Liivi luuletusest „Viimne võimalus”: „Mis löid sa selle tule süles, / see tõstab sind ja teisi üles,” (Liiv 1989: 145).

kangaspuud : *muud* on süntaktilisel tasandil tihedalt seotud lauseliikmed, riimipositsioonile asetatud alus ja sihtis võimendavad stroofi tugevast siirdelisusest hoolimata lauseosa tervikuna tajumist.

Kolmas stroof kätkeb eneses maagilist rahu, töötab kaitset tundmatu eest: „Elul / on väikene hingemaa. / Hingeväljale / vikatit / üle manatud märgi / viia / ei saa.” Riim *hingemaa* : (ei) *saa* kuulub kinnistunud riimipartnerite nimistusse, ent sobib nii napsõnaliste ridade lihtsusega kokku: Alverile omane riimidega mängimine taandub siira kreedo ees. Luuletus lõppeb lootusrikka noodiga, saatuse ennustamatus avab traagika kõrval võimaluse ka ootamatuks õnneks: „Sinna põllule pääses / kord õnnelik ohe. / Mida iial ei olnud — / võib ilmuda / kohe.” Riimipaar *ohe* : *kohe* mõjub vertikaalsel tasandil negatiivselt, kuid sõna *ohe* täiend *õnnelik* pöörab tähenduse horisontaalsel tasandil ümber. Riimsõna *kohe* seondub kiirustamisega, mis ei sobiks justkui luuletuse rahuliku hingestatusega kokku, ent õnne (võimalikkust) töötades mõjub luulekogu tunnetusliku terviku suhtes meeldivalt kontrastselt.

Luuletuses „Arbujate aegu I” on valdavalt kasutusel kinnistunud riimipartnerid: riimid *värv* : *järv*, *oota* : *loota*, *üles* : *süles* ja *maa* : (ei) *saa* esinevad eesti luules sagedasti koos. Varasemas loomingus domineerib klassikaline stroofika, värskust aitab aga luua eesti keele riimimise võimalustega katsetamine – riimisõnade hulgas leidub üllatavat, sh võõrsõnu ja -nimesid ning uudseid liitriime. Hilisemas loomingus laseb Alver kinnistunud (silbilis)rõhulisest ülesehitusest lahti ja mängib liigendusega, riimid on seevastu sageli lühemad, identsed või kuuluvad eesti luulele omaste „kulunud” riimide sekka.

Kui „Tolmu ja tule” lõpus seilab tundmatusele vastu kõrge galeer, siis kogu „Korallid Emajões” alguseks on luulemina kohale jõudnud – lubatud Hellas võtab ta vastu „teispool merd, kus murdub mõtte tüür”. Samuti seondub luule abil inimõtte tagatubade avastamine debüütikogu kunsti ülistava IV tsükliga. Teadmatusest jäänud augud täidab loome, sest tema seisab, erinevalt inimesest, maisest kõrgemal.

Kokkuvõte

Betti Alveri luuleloomingu üks tähelepanuväärsemaid aspekte on riimipoeetika – retseptioonis on sageli esile toodud luuletaja puhast riimikasutust, ideaalilähedast vormi ja tundetäpset sõnastust. Markeeritud on ka muutuseid varasema ja hilisema loomeperioodi tekstides. Kui varasemas loomingu on sageli kasutusel kinnistunud värsistruktuurid, siis hilisem loomingu üllatab eripärase liigendusega – seetõttu kannab ka riimikasutus tema eri perioodidel võrdlemisi erinevaid eesmärke. Alveri riimipoeetikat pole seni süvitsi uuritud, statistilisel analüüsil rajanevad käsitlused puudusid sootuks. Sellest johtuvalt oli siinse magistritöö eesmärgiks kaardistada ja analüüsida poetessi esikkogu „Tolm ja tuli” (1936) ja tema viimase luulekogu „Korallid Emajões” (1986) riimipoeetikat ning välja tuua võimalikke muutuseid vormiliste ja semantiliste aspektide kasutamises. Magistritööga otsisin vastuseid kolmele põhilisele uurimisküsimusele:

- 1) Milline on Betti Alveri luule riimipoeetika ning kuidas see teiseneb Alveri esimeses ja viimases uudisluulekogus?
- 2) Millises positsioonis on Alveri riimipoeetika varasemate riimipraktikate kontekstis?
- 3) Milline on riimipositsioonile asetatud sõnade semantiline tasand? Kuidas muutub riimsõnade semantiline funktsioon hilisema perioodi luules?

Töö jaguneb neljaks põhiliseks osaks. Esimene, teoreetiline peatükk pakub lühikest ülevaadet eesti luule riimiuurimise ajaloost, tutvustab luulekogude „Tolm ja tuli” ning „Korallid Emajões” riimialast retseptiooni ning avab Betti Alveri luulenäidetega illustreeritud ülevaadet riimi põhilistest omadustest. Põgusalt avatakse ka riimide struktuurilise-semantilise analüüsi teoreetilist raamistikku. Teine osa keskendub kvantitatiivsele analüüsile, mis toetub Maria-Kristiina Lotmani ja Rebekka Lotmani (2024) Keeles ja Kirjanduses ilmunud artiklis „Riim eesti poeetilises kultuuris” välja arendatud eestikeelse riimi foneemilise ja prosoodilise struktuuri uurimise metodoloogiale. Samuti käsitletakse siin riimide jagunemist liht- ja liitriimideks, silbiarvu põhjal ning riimi asendit luuletuses. Tulemusi on tõlgendatud Betti Alveri riimipoeetika kontekstis. Kolmas osa asetab statistilise analüüsi tulemused varasemate ja

hilisemate riimipraktikate konteksti, võrreldes Alveri riimipraktikaid nimetatud artiklis analüüsitud kolmeteistkümne eesti eri perioodide luuletaja riimikasutusega. Neljas osa viib läbi riimide struktuuraal-semantilise kvalitatiivse analüüsi.

Statistilise analüüsi tarbeks analüüsisin Betti Alveri loomingust kokku 2038 värsirida, mille riimiahelad koosnevad 759 riimiüksusest, neist 1024 rida ja 490 värsiüksust pärinevad „Tolmust ja tulest” ning 1014 rida ja 269 värsiüksust kogust „Korallid Emajões”. Analüüsisin riime kuue parameetri alusel:

- 1) riimide asend;
- 2) riimide prosoodiline struktuur;
- 3) eri tüüpide rõhkude jaotus riimiüksustes;
- 4) riimide foneemilised vastavused;
- 5) riimide jagunemine silbiarvu järgi;
- 6) riimsõnade sõnapiirid.

Arvandmed tõestavad, et Betti Alveri riimikasutus on foneetilisel tasandil nii varasemas kui ka hilisemas luules domineerivalt täisriimiline. „Tolmus ja tules” on täisriimide osakaal pea 90% kõigist riimidest. Kogus „Korallid Emajões” on täisriimide osakaal küll märgatavalt väiksem, kuid siiski üsna kõrge – ligikaudu 85%. Luulekogude foneemiliste täisriimide hulk sarnaneb Maria-Kristiina Lotmani ja Rebekka Lotmani (2024) artikli „Riim eesti poeetilises kultuuris” valimis esindatud kõrgeima puhaste riimide osakaaluga luuletajate omadele, Harald Rajametsa ja Ain Kaalepi riimikasutusele. Siiski on märkimisväärne asjaolu, et riimipuhtuse poolest tuntud poetessi loomingust leiab ka foneemilise tasandi irdriime, debüütkogus ligikaudu 10% ja viimases luulekogus 15%. Alveri riimid irduvad suuresti rõhutu silbi piirikonsonantides, irruliste vokaalidega riimide näiteid on vaid üksikuid.

Alveri kahe luulekogu võrdluses ilmnes märkimisväärne erinevus identriimide osakaalus – nende kasutamine tõuseb hilisemas kogus poolelt protsendilt koguni 30%-ni. Muutust põhjustab suuresti refrääniliste korduste sage kasutamine. Hilisemas loomingus on kasvanud ka liitriimide ja silbiarvult pikemate riimide esinemissagedus, kuid neistki moodustavad tähelepanuväärse osa ennekõike refräänilised kordused. Kuivõrd ka „Tolmus ja tules” on liitsõnadega riimimise

tulemusel liitriime üllatavalt palju, sarnanevad mõlemad Alveri analüüsitud luulekogud selles aspektis leviluuletajate riimipraktikale – „Korallides Emajões” leidub liitriime 10,78%, sellest enam esineb Lotmanite analüüsitud valimites vaid Metsakutsu (14,6%) loomingus, „Tolm ja tuli” (4,07%) läheneb enim aga Genka (6,9%) liitriimide osakaalule. Huvitav on seegi, et luulekogus „Korallid Emajões” leidub – erinevalt „Tolmust ja tulest” – eesti luules harva esinevaid rõhutute järgsilpide riime (8,18%), mis olid ennekõike iseloomulikud 19. sajandi luuletajatele. Nii sarnaneb Alveri viimase kogu riimitarvitus selles aspektis hoopis Friedrich Reinhold Kreutzwaldile, kelle järgsilbiriimide osakaal on 8,1%. Veel tähelepanuväärsem on Alveri riimide prosoodiline tasand: debüütkogus moodustavad erivältelised riimid pea 10 protsenti, mis on erakordne ka teiste autorite riimipraktikate kontekstis. Lotmanite analüüsitud autoritest leidis erivältelisi riime enim Valmar Adamsil ning räpparitel, Genkal ja Metsakutsul, ent nendelgi piirdus sedalaadi riimide osakaal 7-8,7 protsendiga. Kui teistes aspektides muutuvad Alveri riimid avakoguga võrreldes tema hilisluulekogus vabamaks, siis just selles aspektis toimub selge nihe ranguse poole: kogus „Korallid Emajões” jääb erivälteliste riimide osakaal alla poole protsendi. Nii on Alveri riimide formaalne tasand mitmekihiline, sarnanedes eri aspektides erinevate poetidega ning lahknedes väga olulisel määral ka tema varase ja hilise loomingu võrdluses.

Strukturaal-semantilise analüüsi käigus ilmnisid muutused riimsõnade tähenduslikus funktsioonis. Betti Alveri varane luule kasutab riime sageli kontrastide loomiseks, ironia toonitamiseks ja luuletuste tuummõtte võimendamiseks. Riimipositsioonile on asetatud semantiliselt laetud sõnad, mis pingestavad luuletuste tähendusvälja ja loovad tunnetuslikke vastandusi. Riimsõnad on „Tolmule ja tulele” omaselt tihti negatiivse konnotatsiooniga, mis toonitab individuaalsete luuletuse ning luulekogu terviku tumedust. Seevastu kogus „Korallid Emajões” on tähenduslik rõhk pigem sisekaemuslikul enese- ja maailma analüüsimisel. Riimipositsioonile asetatud sõnad ei rõhuta niivõrd konflikti, need aitavad toonitada kaalukaid tõdemusi, hinge sügenenud rahu ja kodutunnet.

Samuti muutub Alveri kahe luulekogu võrdluses olulisel määral riimi rütmistav funktsioon – kui tema varasemates luuletustes järgitakse reeglipäraseid riimiskeeme ja stroofikat, siis hilisemas luules on hüplikult plastilise liigenduse tõttu sagedased orbvärsid ja segariimilised

struktuurid, mis loovad vabavärsile omase tunnetuse, säilitades siiski Alverile omast vormiteadlikkust. Nii toimib riim varasemast enam ka rütmistava ja struktureeriva vahendina.

Betti Alveri riimipoeetika ei püsi luulekogude vahele jäänud poole sajandi vältel muutumatu – näeme kahe luulekogu riimipraktikates selget nihet, mis ilmneb nii formaalsel, luuletusi struktureerival kui ka semantilisel tasandil. Poetess on otsinud uusi võimalusi nii vormis üldplaanis kui ka kitsamalt riimikunstis. Noore Alveri looming on tugevalt seotud klassikalise stroofikaga, mida iseloomustab kinnistunud süstemaatiline struktuur. Hilisemas loomingus on märgata paindlikumat ja eksperimentaalsemat lähenemist, mis avardab meisterlikult luule vormilisi kasutusvõimalusi. Alveri luulet illustreerib läbiv kõrgendatud teadlikkus riimipoeetika pakutavatest võimalustest – varasemas ja hilisemas luules tarvitatakse riime küll võrdlemisi erinevatel otstarvetel, ent sarnase nõtkuse ja elegantsiga.

Kirjandus

Adams, Valmar 1937. Rõõm ühest värsikogust. *Üliõpilasleht*, 2, 50–51.

Alver, Betti 2018. *Koguja*. Koostanud Ele Süvaley. Tartu: Ilmamaa.

Aspel, Aleksander 1937. Betti Alver: Tolm ja tuli. Luuletusi. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1936. 95 ik. Hind 2 kr. 75 s. *Sõjaeelse Eesti esseistika ja kirjanduskriitika*, <http://www.kirjandusarhiiv.net/?p=1595> (vaadatud 15.05.2025).

EKSS 2009 = *Eesti keele seletav sõnaramat*, <https://arhiiv.eki.ee/dict/ekss/> (vaadatud 17.04.2025).

Frey, Peter Heinrich von 1813. Ueber die Ehstnische Poesie. *Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache. Zweites Heft*. Pernau: Gotthardt Marquardt, 15–43.

Kaur, Kairit s.d. Peter Heinrich von Frey (1757 – 1833). -- EEVA - Eesti vanema kirjanduse digitaalne tekstikogu. <https://utlib.ut.ee/eeva/index.php?lang=et&do=index> (vaadatud 02.05.2025).

Kaur, Rahel Ariel 2023. Dekadentsi paradoks Betti Alveri varasemas luules. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, <https://hdl.handle.net/10062/95394>

Kaur, Rahel Ariel 2025. Südant on puutunud loojate käed. *Looming*, 5, 696–698.

Krull, Hasso 1986. Betti Alver ja gootika. *Vikerkaar*, 6, 87–89.

Liiv, Juhan 1989. *Sinuga ja sinuta*. Tallinn: Eesti Raamat.

Lotman, Juri 2006. *Kunstilise teksti struktuur*. Tallinn: Tänapäev.

Lotman, Maria-Kristiina; Lotman, Rebekka 2024. Riim eesti poetilises kultuuris. Teooriad ja praktikad. *Keel ja Kirjandus*, 7, 603–625.

Maantee, Paul 1959. Riimist. *Looming*, 3, 444-461.

Mueller, Michelle Theresa 2015. The use of repetition in Betti Alver's poetry: a stylistic analysis. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, <http://hdl.handle.net/10062/45495>

Muru, Karl 2001. *Luuleseletamine*. Tartu: Ilmamaa.

Muru, Karl 2003. *Betti Alver. Elu ja loomingu lugu*. Tartu: Ilmamaa.

Mäger, Mart 1971a. Riimi üldküsimusi. *Looming*, 1, 123–132.

Mäger, Mart 1971b. Luuleteksti foneetilise struktuuri ja semantika vahekorrast. *Keel ja Kirjandus*, 6, 325–334.

Oras, Ants 1956. Betti Alver luuletajana. *Luuletused ja poeemid*. Stockholm: Vaba Eesti, 7–33.

Oras, Ants 1936. Betti Alver: Tolm ja tuli. Luuletusi. *Looming*, 10, 1185–1187.

Otsus, Udo 1969. Mõningaid märkmeid riimist. *Looming*, 1, 138–144.

Pruul, Kajar 1987. Punktiire ja profiile eesti luulest 1986. *Looming*, 4, 540–545.

Puik, Katrin 2009. *Iroonia Heiti Talviku ja Betti Alveri luules*. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Põldmäe, Jaak 2002. Riim. *Eesti värsiõpetus*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 254–263.

Smith, Barbara Herrnstein 1968. *Poetic Closure: A Study of How Poems End*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2.

Süvalep, Ele 1987. Kaheksakümnendate Betti Alver. *Sirp ja Vasar*, 17, 4–5.

Süvalep, Ele 2018. Kommentaare. *Koguja*. Tartu: Ilmamaa, 539–553.

Taggo, Boris 1938. Eesti luule arenemise teid. *Varamu*, 9, 461–469.

Toom, Kusta 1917. Luuletused. Tõrvik, 1–2, 26.

Rajamets, Harald 1959. Mõningaid märkusi riimi kohta. *Looming*, 10, 1571–1578.

Riffaterre, Michael 1978. *Semiotics of Poetry*. Bloomington : Indiana University Press.

Wimsatt, William Kurtz 1967. One Relation of Rhyme to Reason. *The Verbal Icon: Studies in the Meaning of Poetry*. Lexington: University of Kentucky Press, 153–169.

A Shift in Rhyme Poetics: The Early and Late Poetry of Betti Alver

Summary

One of the most remarkable aspects of Betti Alver's poetic oeuvre is her use of rhyme. Critics have consistently highlighted the poet's mastery of pure rhymes, near-perfect form, and emotionally precise expression. At the same time, shifts in her style in earlier and later periods have been noted. While Alver's early poetry often employs fixed verse structures, her later work surprises with a more fragmented and distinctive compositional approach, which also brings about changes in the functions of rhyme. Despite Alver's recognition as a master of form, her rhyme poetics have not yet been studied in depth. Therefore, the aim of this thesis is to map and analyse the rhyme poetics in Alver's early collection „Tolm ja tuli” („Dust and Fire”) (1936) and her last collection „Korallid Emajões” („Corals in the Stream”) (1986), with a particular focus on changes in the formal and semantic use of rhyme. This thesis seeks to answer three main research questions:

1. What characterises the rhyme poetics of Betti Alver's poetry, and how do they differ between her first and last poetry collections?
2. How does Alver's use of rhyme relate to earlier traditions of rhyme practice?
3. How do words placed in rhyme positions function semantically, and do they fulfil a similar function in both the early and later periods?

The thesis consists of four main parts. The theoretical chapter provides a concise overview of the studies of rhyme in Estonian poetry and the reception of rhyme in Alver's work, as well as an introduction to the features of rhymes relevant to this study, supported by examples from Alver's poems. It also briefly outlines the theoretical framework of structural-semantic analysis. The second chapter presents the quantitative data of a statistical analysis based on the methodology for analysing the phonemic and prosodic structure of Estonian rhymes developed by Maria-Kristiina Lotman and Rebekka Lotman (2024) in their article „Rhyme in Estonian Poetic Culture,” published in *Keel ja Kirjandus*. This section also addresses the distribution of

rhymes into simple and compound types, their classification by syllable count, and the positional placement of rhyme within the poem. The significance of these results is interpreted within the context of Betti Alver's rhyme poetics. The third chapter situates the findings of the statistical analysis in the context of earlier and later rhyme practices. The fourth and final chapter focuses on the qualitative structural-semantic analysis of rhyme.

For the statistical analysis, I examined 2038 lines of poetry consisting of 759 rhyme units: 1024 lines and 490 rhyme units from „Dust and Fire”, and 1014 lines and 269 rhyme units from „Corals in the Stream”. The rhyme analysis was conducted according to six parameters:

- 1) the placement of rhymes;
- 2) prosodic structure;
- 3) distribution of stresses in rhyme units;
- 4) phonemic correspondence;
- 5) syllable count;
- 6) and word boundaries within rhymed units.

The data confirms that Alver's poetry relies predominantly on phonetically full rhymes in both poetry collections. In „Dust and Fire”, full rhymes constitute nearly 90% of all rhyme pairs. In „Corals in the Stream”, the proportion is somewhat lower but still notably high at approximately 85%. The frequency of full rhymes in both collections is comparable to that of the poets with the highest percentages of pure rhymes in the study by Maria- Kristiina Lotman and Rebekka Lotman (2024). Nevertheless, it is noteworthy that Alver's poetry, despite her reputation for rhyme purity, also contains imperfect rhymes (approximately 10% in the first and 15% in the final collection), mainly due to variations in the consonants following unstressed syllables. Rhyming with differing vowels is still rare.

A significant difference appears in the use of identical rhymes: in the early collection, they account for just 0,5%, whereas in the later one they rise to 30%. This shift is largely attributed to the frequent use of refrains. Alver's later poetry also features an increase in compound rhymes, longer rhyming units, and more frequent repetition, all of which are closely linked to

refrains. However, „Dust and Fire“ also demonstrates a surprising number of compound rhymes, often due to the rhyming of compound words. As a result, both collections resemble contemporary popular rap poetry in their abundance of compound rhymes. For instance, the proportion of compound rhymes in „Corals in the Stream“ (10,78%) is exceeded only in the work of Metsakutsu (14,6%), while „Dust and Fire“ (4,07%) comes closest to Genka’s use of compound rhymes (6,9%). Furthermore, „Corals in the Stream“ features a rhyme type rarely seen in Estonian poetry: rhyming post-tonic syllables (8,18%). The frequency rhyming post-tonic syllables is matched only by the work of Friedrich Reinhold Kreutzwald (8,1%).

The structural-semantic analysis also reveals differences in the semantic function of rhyme words. In her early poetry, Alver frequently employs rhyme to highlight semantic contrasts, accentuate irony, and reinforce thematic core ideas. Rhymed words are often semantically charged, creating tension and cognitive dissonance within the poem. In „Dust and Fire“, many rhyme words carry negative connotations, contributing to the overall darkness of both individual poems and the collection as a whole. In contrast, „Corals in the Stream“ places greater emphasis on introspection and contemplation. Rhymes no longer serve to express conflict but instead underscore fundamental insights, emotional resolution, and a sense of spiritual homecoming. The rhythmical function of rhyme also changes: while the earlier collection adheres to consistent rhyme schemes and stanzaic structures, the later one features more irregular and fragmented formations, with orphan lines and mixed rhyme patterns that evoke a free verse sensibility, though always within the framework of Alver’s formal awareness. In this way, rhyme increasingly functions as a rhythmical and structural device.

Betti Alver’s rhyme poetics do not remain static over the fifty-year span between her early and late poetry collections. The poet explores new possibilities both in form and rhyme technique. Her early work is closely aligned with classical stanza structures characterised by fixed formal patterns, while her later work demonstrates a more flexible and experimental approach that skilfully expands the expressive potential of poetic form. Throughout her oeuvre, Alver exhibits a heightened awareness of the poetic possibilities of rhyme. Though the aims and effects of rhyme vary between the two periods, they are employed in both with similar grace and sophistication.

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Rahel Ariel Kaur ,
(*autori nimi*)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) minu loodud teose

„Nihe riimipoeetikas: Betti Alveri varane ja hiline luule“ ,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja(d) on Rebekka Lotman ja Mart Velsker ,
(*juhendaja nimi*)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Rahel Ariel Kaur

25.05.2025